

Andrzej Gaca
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń)

Reformy ustrojowe i prawne w Szwecji (XVI-XVIII w.) jako wzorzec dla reform Piotra I

Car Piotr I (1682-1725) w okresie swojego długiego, 43-letniego panowania, a w szczególności w jego dwóch ostatnich dekadach, próbował reformować przestarzały, rosyjski system polityczny i prawny drogą „odgórnej rewolucji”¹. Chciał w tym zakresie, mimo zaangażowania Rosji w trwającą ponad 20 lat wojnę północną, dokonać w możliwie krótkim czasie zasadniczych zmian. Korzystał przy tym często ze sprawdzonych, obcych wzorców, uwzględniając różne rozwiązania ustrojowe i prawne przynajmniej kilku państw zachodniej Europy, sięgając m.in. do przykładów niemieckich, holenderskich, angielskich, czy skandynawskich. Często w literaturze wspomina się, że gdy idzie o te ostatnie „zapożyczenia”, car naśladował nierzadko reformy ustrojowe przeprowadzone w okresie XVII i XVIII wieku w sojuszniczej Danii, oraz sąsiadującej z nią Szwecji, z którą pozostawał w zbrojnym konflikcie.

Zazwyczaj badacze określają te działania dążeniem do „europeizacji” Rosji. Wysoką ocenę takiego właśnie postępowania wyraził wybitny rosyjski pisarz i historyk N.M. Karamazin (1766-1826), który sto lat później pisał o epoce Piotra:

Można powiedzieć, że zerknęliśmy na Europę i jednym spojrzeniem przyswoiliśmy sobie owoc długotrwałych trudów.

Zresztą sam car również wyrażał swój pogląd dotyczący tej materii, między innymi zwierając się jednemu ze swoich współpracowników:

Potrzebujemy Europy na kilka dziesięcioleci, a potem musimy odwrócić się od niej plecami?

¹ Pierwsze lata panowania Piotr I poświęcił niemal wyłącznie armii, pozostałe sprawy państwowe powierzając rodzinie matki, Naryszkinom. W tym okresie zapoczątkował budowę floty, aby podjąć próbę opanowania wybrzeża Morza Czarnego

² Cyt. wg: В.О. Ключевский, *Курс русской истории*, Moskwa 1937, t. IV, s.325; R. Pipes, *Rosja carów*, Warszawa 2006, s. 116 i 137.

Gwoli ścisłości należy jednak wyraźnie podkreślić, że Piotr jeszcze za życia miał wielu oponentów przeciwnych jego reformatorskim poczynaniom, wywodzących się z różnych kręgów rosyjskiego społeczeństwa. Nie podzielali oni prozachodniej orientacji cara i jego doradców. Jedną z przyczyn takich postaw był strach przed obcymi wpływami, zagrażającymi prawosławiu, rodzimej tradycji i kulturze. Różnie były również oceniane metody, cele, trwałość i skutki modernizacji Imperium przez jego następców. W istocie spór dotyczący diametralnie przeciwstawnych (skrajnych) ocen reform Piotra – od ksenofobicznych, podkreślających wręcz ich szkodliwość i powodowanie licznych zagrożeń denacjonalizacji Rosji, po uznanie ich za zbawienne w skutkach, bo umożliwiające zerwanie Moskwy z izolacją od Europy i korzystanie z jej osiągnięć w wielu dziedzinach – ma także, trwającą już blisko trzy wieki, tradycję w rosyjskiej historiografii. Jak słusznie zauważa wybitny rosyjski historyk Michaił Heller, który wyemigrował z ZSRR w 1963 r., to: „O żadnym z rosyjskich carów nie napisano tyle, ile o Piotrze, żaden z monarchów rosyjskich nie budził tak zażartych sporów”³.

By, nie zajmując jednak stanowiska w tej materii, próbować zdać sobie sprawę z tego, jak głębokiej transformacji ustrojowej dokonał on przejmując rządy po swoich poprzednikach i ocenić w pełni znaczenie dziejowe panowania Piotra Wielkiego, co jak zostało powiedziane, do dziś pozostaje sprawą sporną, należy zrazu odpowiedzieć na pytanie postawione blisko wiek temu przez jednego z najwybitniejszych polskich historyków, Władysława Konopczyńskiego: czym była i jaką rolę odgrywała Moskwa w Europie 2 połowy XVII stulecia?⁴.

Pod koniec tego wieku Rosja, porównując ją z wieloma państwami, szczególnie zachodniej części kontynentu, mimo rozległego terytorium i konsekwentnego pozyskiwania dalszych zdobyczy w kolejnych wojnach a także odnoszenia pewnych sukcesów w rozwoju gospodarczym, była bez wątpienia krajem zacofanym. Dotychczasowe zasady zarządzania państwem, sformowane w tym i poprzednim stuleciu, stawały się coraz bardziej anachroniczne. Nie odpowiadały tym samym potrzebom kraju, którego rozwój i ambicje władców, wymagały nowoczesnego, scentralizowanego oraz biurokratyzowanego systemu polityczno-administracyjnego. Oznaczało to konieczność gruntownej modernizacji całego aparatu państwowego i reformy systemu prawnego.

Jeszcze w połowie XVII wieku Rosja stanowiła monarchię rządzoną przez cara przy udziale organów stanowych ograniczających władzę: Dumi Bojarskiej i Soborów Ziemskich. W związku z rozwojem carskiego samowładztwa Sobory zwoływane były coraz rzadziej, a po roku 1665 w zasadzie zaprzestano je w ogóle zwoływać⁵. Zaczęło, mimo wzrostu liczby jej członków, maleć również znaczenie Dumi, co prowadziło do zaniku tego organu pod koniec tego stulecia. Tym samym w zarządzie państwa

³ M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002, s. 300.

⁴ W. Konopczyński, *Czasy Absolutyzmu 1648 -1788*, Warszawa 1938, s. 294.

⁵ Organ ten, mający charakter reprezentacji stanowej, po raz pierwszy zebrał się w 1549 r. za panowania Iwana Groźnego. Zgromadzenia, które pod tą nazwą carowie kilkakrotnie jeszcze pod tą nazwą zwoływali po 1665 r., już właściwym Soborem nie były i nie stanowiły przeciwwagi dla władzy carskiej. K.Kamińska, A.Gaca, *Historia powszechna ustrojów państwowych*, Toruń 2011, s. 399-400 i 405; I. Jaworski, *Zarys powszechnej historii państwa i prawa*, Warszawa 1983, s.219; J. Ochmański, *Dzieje Rosji do 1861 r.*, Warszawa-Poznań 1974, s.145.

znika pierwiastek stanowy, a na jego miejsce zaczynają stopniowo wstępować instytucje biurokratyczne, pełniąc funkcję organów wspomagających „samodzierżawcę” w bezpośrednim sprawowaniu przez niego władzy zwierzchniej, jako jedyne go jej przedstawiciela⁶.

Gdy idzie o organizację i funkcjonowanie dotychczasowych organów centralnej administracji, to kilkadziesiąt *prikazów*, na których czele stała arystokracja bojar-ska⁷, powoływano według różnych kryteriów, przez co nie tworzyły one jednolitego systemu. Działały powolnie, często bowiem tworzone je chaotycznie i bezplanowo, w miarę doraźnych potrzeb oraz w sposób nieprzemysłany, nierzadko słabo przy tym rozgraniczając ich kompetencje⁸. Wojsko było źle uzbrojone i wyćwiczone a jego organizacja była anachroniczna w porównaniu z armiami większości ówczesnych krajów europejskich⁹. Przestarzałym również, nie odpowiadającym w znaczącym stopniu potrzebom państwa, w którym ugruntowywał się ustrój absolutny, był jego dotychczasowy system prawny, nie odpowiadający już w znacznej mierze zmieniającym się stosunkom- transformacji Rosji z państwa stanowego w monarchię absolutną.

Wprawdzie już w okresie panowania pierwszych Romanowów, przeprowadzano stopniowo szereg korzystnych zmian zarówno w sferze życia wewnętrznego¹⁰, jak i prowadzących do umacniania międzynarodowej pozycji Rosji, to zasadnicze reformy gospodarcze i ustrojowe były dopiero przede wszystkim dziełem Piotra I zwanego Wielkim (1682-1725)¹¹. Poczynając od pierwszej dekady XVIII w. rozpoczął on

⁶ W zasadzie w organizacji władz centralnych i prowincjonalnych państwa rosyjskiego pierwsze objawy centralizacji i biurokratyzacji zaczynały występować już w okresie panowania Iwana Groźnego (1547-1584); I. Jaworski, *Zarys...*, s. 220.

⁷ Na czele *prikazów* stali powoływani przez cara bojarowie, ale coraz częściej ich przewodnictwo stawało się nominalne. Faktyczne kierownictwo tych organów przechodziło stopniowo na urzędników zwanych diakami, którym do pomocy byli dodani tzw. poddiacy.

⁸ Do znacznego zamętu w załatwianiu spraw państwowych powierzonych tym organom przyczyniała się ponadto także jawnie i masowo występująca korupcja urzędników zatrudnionych w *prikazach*; J. Ochmański, *Dzieje...*, s. 145 i 163; K. Kamińska, A. Gaca, *Historia...*, s. 400 i 406.

⁹ Nadal podstawę sił zbrojnych Rosji stanowiło *opocztenije* tj. szlacheckie pospolite ruszenie. Tymczasem sytuacja wymagała utworzenia regularnej armii. Jeszcze w XVII wieku zaczęto tworzyć na wzór cudzoziemski pułki rajtarskie i dragońskie rekrutowane z ubogiej szlachty. Powstawały też specjalne pułki piechoty, składające się z chłopów, dowodzone przez szlachtę i cudzoziemców. Szczególna pozycję w armii rosyjskiej zajmowały pułki strzeleckie stworzone przez Iwana Groźnego, a zostały zlikwidowane z powodu buntów przez Piotra I; *Historia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich*, t.1, pod red. B.D. Grekowa, S.W. Bachruszina i W.J. Lebediewa, Warszawa 1954, s. 358-359; L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s.100-101 i 169-170; Z. Wójcik, *Dzieje Rosji 1533-1801*, Warszawa 1971, s.184 i n.; J. Ochmański, *Dzieje...*, s.163-164; K. Kamińska, A. Gaca, *Historia...* s. 408.

¹⁰ Н.Ф. Демидова, *Бюрократизация государственного абсолютизма в ХVVII - ХVVIII вв.*, [w] *Абсолютизм в России (ХVII - ХVIII)*, pod red. В.В. Kafengalza, Moskwa 1964, s. 206 i n.

¹¹ Ukoronowaniem rozwoju samowładztwa epoki przedpiotrowej były rządy cara Aleksego Michajłowicza (1645-1676). W tym czasie znacznie wzrósł prestiż władzy monarszej w Rosji. Potwierdzają to nie tylko liczne postanowienia *Sobornogo Ułożenija* z 1649 r. ale i kierunek i charakter przeprowadzanych przez niego reform. To w okresie jego panowania rozbudowano i wzmocniono aparat biurokratyczny władzy centralnej przy jednoczesnym ograniczeniu znaczenia Dumy Bojarskiej i zaniechaniu zwolywania Soborów Ziemskich. Specjalne miejsce wśród *prikazów* zajął istniejący w latach 1654-1678 *prikaz* ds. tajnych, który miał sprawować kontrolę nad działalnością pozostałych. Wraz z umocnieniem aparatu władzy centralnej, zreorganizowano także aparat władzy lokalnej z wojewodami na czele, którzy występując już na pocz. XVII w., jednocząc w swoim zakresie władzę wojskową i cywilną, teraz podporządkowali sobie całkowicie organy samorządowe

przebudowę wewnętrznych urzędów państwowych, czerpiąc nierzadko, jak zostało powiedziane, wzory z państw zachodnioeuropejskich¹². Gdy idzie o organy centralne, do najważniejszych reform ustrojowych Piotra można zaliczyć: powołanie Senatu Rządzącego, wprowadzenie w miejsce *prikazów*, systemu kolegiów (w tym odrębnego "kolegium duchownego" - Najświętszego Rządzącego Synodu), ustanowienie urzędu fiskałów, utworzenie prokuratury i generał-gubernatorów. Dokonano także nowego podziału administracyjnego na gubernie, prowincje i dystrykty. W prowincjach powstało wiele nowych urzędów. W miastach wprowadzono organizację samorządową i Główny Magistrat sprawujący nadzór nad magistratami miejskimi. Konsekwentna reorganizacja systemu administracji, zarówno centralnej, jak i lokalnej¹³, skarbowości¹⁴ oraz sądownictwa¹⁵, zbiegła się w czasie z gruntowną reformą sił zbrojnych Rosji - armii i floty wojennej - dokonywaną również z wykorzystaniem wcześniejszych doświadczeń innych krajów w tej dziedzinie¹⁶.

W czasie gdy w Rosji zaczęto przeprowadzać w 1 połowie XVIII wieku reformy ustroju politycznego, umacniające centralizację aparatu władzy i utrwalające absolutyzm, większość państw europejskich miała już za sobą ten etap rozwoju. Ich aparat państwowy został zasadniczo zreformowany lub uzupełniony nowymi organami. Oparto go na zasadach centralizmu i biurokratyzmu oraz kadrach kierowniczych pochodzenia szlacheckiego lub mieszczańskiego. Inspiracją dla Piotra była, jak zostało powiedziane, w znacznej mierze forma rządów najbliższych sąsiadów Rosji - Danii i Szwecji - od niedawna monarchii absolutnych, których organizacja państwowa była silnie scentralizowana. Dlatego też to prawdopodobnie właśnie pewne rozwiązania ustrojowe, które występowały w owych skandynawskich królestwach, posłużyły carowi wielokrotnie, jako swego rodzaju optymalne wzorce przy wprowadzaniu zasadniczych reform prawnych i administracyjnych w Rosji w pierwszych dekadach XVIII stulecia¹⁷.

i inne urzędy terenowe, nad którymi pełnili nadzór. Wzrosły również dochody skarbu, głównie przez stałe zwiększanie obciążeń podatkowych ludności; Z. Wójcik, *Dzieje...*, s. 178 i n.; L. Bazyłow, *Historia...*, s. 168-169.

¹² Zapoznanie się przez cara ze stanem gospodarki Zachodu, sprawami ustrojowymi, kulturą i obyczajami wielu krajów europejskich stało się możliwe już dzięki osobistemu udziałowi władcy Rosji w tzw. „wielkim poselstwie” (1697-1698).

¹³ Д. А. Редин, *Административные структуры и бюрократия Урала в эпоху Петровских реформ*, Екатеринбург 2007, ss. 607; D. Серов, *Администрация Петра I*, Moskwa 2008, ss. 291.

¹⁴ С.М. Троицкий, *Финансовая политика русского абсолютизма в XVIII веке*, Moskwa 1966, ss. 275; Н.Н. Шулькова, *Преобразования денежной системы России конца XVII – начала XVIII веков. Реформа Петра I*, [w] *Денежные реформы в России*, pod red. E.A. Tiurina, S.A. Andriuszina, S.I. Diegtiejewa i M.M. Altmana, Moskwa 2004, s. 37 i n.

¹⁵ Д.О. Серов, *Судебная реформа Петра I*, Moskwa 2009, ss. 487.

¹⁶ Rosyjska armia regularna liczyła pod koniec wojny północnej 126 pułków oprócz gwardii i artylerii i była jedną z najsilniejszych armii w Europie; *Historia...*, pod red. B.D. Grekowa, S.W. Bachruszina, W.J. Lebediewa, s.444; por. W. Mawrodin, *Piotr Pierwszy*, Warszawa 1952, s.194.

¹⁷ W 1715 r. rozpoczęto więc na rozkaz cara intensywnie gromadzić informacje i materiały dotyczące struktury administracji i sądownictwa w Danii i Szwecji. Zresztą już w początkowej fazie planowania reform wyraźne było szczególne zainteresowanie Piotra I systemem ustrojowym zwłaszcza dwóch państw skandynawskich: duńskiego i szwedzkiego. Początkowo Piotr I okazywał, jak wynika z materiałów źródłowych, znaczne zainteresowanie duńskim systemem państwowym, był bowiem przekonany, że struktura szwedzkiego aparatu zarządzania państwem powstała na podstawie duńskiego prototypu.. W rzeczywisto-

Wiele wskazuje na to, że strukturę, która szczególnie odpowiadała celom polityki reform planowanych przez Piotra i która dzięki swej prostej i racjonalnej konstrukcji wydawała się możliwą do skopiowania, odnaleziono ostatecznie przede wszystkim w organizacji administracji szwedzkiej, i wzorowanej częściowo na niej administracji duńskiej¹⁸. Od Szwedów zaczerpnięto nie tylko zewnętrzną formę organizacji aparatu państwowego. Zgodnie ze szwedzkimi wzorami zmodernizowano również strukturę wewnętrzną i zasady działania różnych organów administracji, zarówno na szczeblu centralnym, jak lokalnym.¹⁹

Przebudowa aparatu państwowego Rosji, reforma sądów oraz anachronizm znacznej części obowiązujących norm prawnych spowodowały konieczność podjęcia prac nad stworzeniem nowego kodeksu prawnego²⁰. Zanim to jednak nastąpiło, Piotr

ści duńskie kolegia tworzone opierając się na przykładzie szwedzkich, a nie odwrotnie. Wydaje się, że już w grudniu 1715 r. car zdał sobie sprawę z rzeczywistej relacji między systemami zarządzania Danii i Szwecji. W tym czasie przestają pojawiać się w źródłach wzmianki o potrzebie studiowania zasad działania duńskich kolegiów. Wydaje się, że już w grudniu 1715 r. car zdał sobie sprawę z rzeczywistej relacji między systemami zarządzania Danii i Szwecji. Głównym przedmiotem zainteresowania Rosjan w związku z planowaną reformą administracji staje się organizacja zarządzania w Szwecji. *Законодательные акты Петра I*, wyd. N.A. Voskresenskij, t.1, Leningrad 1945 (dalej cyt.:ZA), nr 25, s.44-45; nr 27, s.45; nr 29, s.46; nr 34, s.50; , nr 50, s.60; nr 51, s.60-61; nr 52, s. 61; nr 53, s. 62; nr 54, s.63; C. Petersen, *Användningen av dansk och svensk rätt i Peter den stores lagkommission, 1720-1725*, [w] *Danske og Norske Lov i 300 år*, red. D.Tamm, Kopenhaga 1983, s.372-373; por. S. Ellehøj, *Rettens grundlaeggelse, Højesteret 1661-1961*, wyd. P. Bage, t.2, Kopenhaga 1961, s.22; DR, s.555.

¹⁸ Na szczeblu centralnym, jak powszechnie wiadomo, utworzono system kolegiów, któremu odpowiadały równoległe zmiany w administracji lokalnej i w sądownictwie. Jedną z najważniejszych zmian w centralnym aparacie władzy było zniesienie „*prikazów*” i zastąpienie ich w latach 1718–1721 właśnie systemem kolegiów C Petersen, *Användningen...*, s.373;

¹⁹ Autorem interesującego szkicu, który ukazał się przed kilkoma laty, dotyczącego tej problematyki jest D.A Riedin; zob. Д. А. Редин, *Устроив против шведского или что переправя...*: европейские инновации и их адаптация в практике государственного управления России первой трети XVIII в., [w] *Диффузия европейских инноваций в Российской империи: материалы Всерос. науч. конф., 10–11 ноября 2009 г.*, red. J.W. Aleksejewa, Jekaterynburg 2009.

²⁰ W 1700 r. car powołał komisję kodyfikacyjną, tzw. *Pałatę o Ułożeniu*, której zadaniem było dołączenie do Kodeksu z 1649 r. wydanych później aktów prawnych. W 1714 roku Piotr polecił uzupełnienie *Sobornogo Ułożenija* późniejszymi ukazami, „*aby prawo było stosowane w jednakowy sposób wobec wszystkich w państwie*”. Ponowną inicjatywę w sprawie kodyfikacji prawa rosyjskiego podjął car w 1718 r. Dwa lata później Senat na rozkaz władcy powołał kolejną komisję prawną, w skład której weszło trzech cudzoziemców i pięciu Rosjan. Cudzoziemcy mieli odpowiadać za wykorzystanie zagranicznych źródeł prawnych oraz mieli nauczyć swych rosyjskich kolegów techniki prawodawczej. Całkowite przygotowanie projektu pierwszej redakcji rosyjskiego kodeksu zajęło tej komisji pięć lat. Pracę nad nowym kodeksem kontynuowano po śmierci Piotra I. W archiwum tej komisji prawnej znajduje się bogaty materiał źródłowy związany z pracami przygotowawczymi, w tym również tekst projektu kodyfikacji. Do ważniejszych duńskich i szwedzkich materiałów źródłowych, których rosyjskie przekłady zgromadzono w archiwum komisji, należy m.in. Kodeks Chrystiana V, szwedzkie Prawo krajowe i miejskie w wydaniach z 1608 i 1618 r. oraz zbiór ustaw szwedzkich. Materiały szwedzkie są znacznie bogatsze niż duńskie. Jeżeli chodzi o sposób wykorzystywania przez komisję bogatego, obcego materiału źródłowego wydaje się, że najlepiej wyrażają to słowa zaczerpnięte z ukazu z dnia 9 XII 1719 r.: „Gdy słucha się kodeksu i gdy niektóre punkty zdają się być nieodpowiednie dla naszego narodu, trzeba na ich miejsce wziąć punkty ze starego kodeksu lub stworzyć nowe. Tak samo gdy niektóre punkty starego kodeksu wydają się ważniejsze od szwedzkich, napisać trzeba według nich i wszystko to przygotować do przedstawienia nam”. To właśnie ten, i inne zachowane materiały źródłowe pozwalają sformułować tezę, że w trakcie prac komisji prawnej wysunięta została koncepcja wykorzystania na tym etapie prac legislacyjnych duńskich i szwedzkich kodeksów prawnych, obok innych źródeł prawa zachodnioeuropejskiego, jako wzoru dla kształtowania prawa rosyjskiego stanowi jeden z istotnych – choć mało znanych – elementów bogatej

I próbował przystosować do nowych warunków istniejące przepisy, zawarte przede wszystkim w *Sobornym ułożeniju* z 1649 r. Zdawał sobie bowiem sprawę z potrzeby kodyfikacji i reformy przestarzałego prawa rosyjskiego. Niejednolite i przez to niepewne stosowanie prawa stało się poważną przeszkodą dla absolutnej władzy cara, który dążył do możliwie największego scentralizowania funkcji państwowych.

Metoda przyjęta przez Piotra przy opracowywaniu projektu nowej rosyjskiej kodyfikacji polegała na nakazie sporządzenia w pierwszej kolejności porównawczego zestawienia praw obcych. Następnie należało wybrać te ich części, które zgodne były z intencjami rosyjskiego prawodawcy. Metodę tę zastosowano już wcześniej przy opracowaniu Ustawy wojskowej (1716)²¹ i Ustawy morskiej (1720)²². W obu tych aktach prawnych, wśród innych obcych źródeł prawa, jakimi posłużył się rosyjski prawodawca przy ich tworzeniu, między innymi elementami duńskiego wojennego prawa karnego. Jeżeli chodzi o ustawę morską z 1720 r., wykorzystano również odpowiednie przepisy angielskie i francuskie, tworząc na ich bazie rosyjski tekst prawny.

Warto również w tym miejscu przypomnieć, podając to jako ewidentny przykład zewnętrznych inspiracji dla rosyjskich reform owego okresu, że to także współczesne duńskie i szwedzkie rozwiązania prawne – obok prawa pruskiego – posłużyły jako podstawowe źródła do opracowania słynnej Tabeli o rangach z 1722 roku. Głównym celem wprowadzenia przez Piotra Tabeli było zastąpienie wcześniejszych zasad rekrutacji do urzędów wynikających z urodzenia (tzw. *miestniczestwa*), które zniesiono zanim wstąpił on na tron, regułami uwzględniającymi osobiste zasługi i umiejętności osób pozostających na służbie państwowej²³. W akcie tym uwzględniono trzy najważ-

problematyki reform Piotra I; В.Н. Латкин, *Законодательные комиссии в России в XVIII столетии*, Sankt Petersburg 1887, s. 1-20 i 42-46; tenże, *Учебник истории русского права*, Sankt Petersburg 1899, s.37 i 39-40; А.Н. Филиппов, *Учебник истории русского права*, ч. I, Juriew 1912, s.546 i n.; М.М. Богославский, *Петр I. Материалы для биографии*, t. 4, Moskwa 1948, s.192 i n.; por. ZA, t.1, nr 3, s. 30-33; ZA, t.1, nr 18, s.40-41; А.Н. Филиппов, *Учебник...*, s.550; ZA, t.1, nr 50, s.60; nr 57, s.64; nr 73, s.73-74; nr 74, s.74, nr 93, s.85-86; Центральный государственный архив древних актов, zesp. 342, sygn 31, cz. 1-6.

²¹ С. Petersen, *Anwendungen...*, s.383; П.О. Бобровский, *Происхождение воинских артикулов и изображения процессов Петра Великого по уставу воинскому 1716 г.*, Sankt Petersburg 1881, s. 7, 12, 29, 33 i n.. Niektóre postanowienia wojenne zredagowanej przez Piotra „Ustawy wojskowej” z r. 1716, która określała obowiązki poszczególnych stopni wojskowych pod koniec XVIII wieku weszły do słynnej suworowskiej instrukcji wojskowej „Sztuka zwyciężania”; zob. *Historia...*, pod red. B.D. Grekowa, S.W. Bachruszina, W.J. Lebediewa, s.453

²² ZA, t.1, nr 45, s.57; nr 46, s.57-58.

²³ W 1722 r., po gruntownym zapoznaniu się z zachodnią biurokracją, Piotr wprowadził w życie akt prawny o szczególnym znaczeniu, zwany *Tabelą o rangach*. Jej wydanie wiązało się ściśle z rozbudową i biurokratyzacją rosyjskiego aparatu państwowego, co wymagało nowych kadr: dowództwa regularnej armii i urzędników administracji. Ogromny dopływ nowych biurokratycznych sił zaangażowanych w służbę państwową, lepiej wykształconych i coraz sprawniej wykonujących swoje obowiązki, doprowadził do utworzenia hierarchii urzędników i oficerów, rekrutowanych na zupełnie innych zasadach, niż te które opierały się na tzw. *miestniczestwie*. Teraz awans inną drogą niż według schematu określonego w *Tabeli* stawał się wykluczony. *Tabela o rangach* stwarzała możliwość nabycia szlachectwa osobistego lub dziedzicznego przez osoby pochodzenia nieszlacheckiego osiągające pewną rangę w służbie cywilnej lub wojskowej. Ustanawiała ona 14 rang. Jeśli nieszlachcic zajmował w wojsku, albo w służbie cywilnej stanowisko od 14 do 9 rangi uzyskiwał szlachectwo osobiste, które przechodziło na dzieci. Jeśli doszedł on do rangi 8, uzyskiwał szlachectwo dziedziczne. Tak więc dotychczasowa służba stanowa podporządkowana została nowym wyomogom zarządu państwowego, a o miejscu w hierarchii biurokratycznej czy wojskowej decydować miało nie tylko urodzenie, lecz zdolności, osobiste zasługi i kwalifikacje (warto zauważyć, że nawet wśród najbliższych

niejsze dla państwa sektory : wojsko, flotę oraz administrację, które z kolei zostały podzielone zostały na 14 klas odpowiadających konkretnym stopniom kariery urzędniczej. Służba w niższych stopniach dawała nieszlachcicowi osobiste szlachectwo. Dostęp do ósmego stopnia gwarantował urzędnikowi dziedziczny tytuł szlachecki²⁴

Tabela wzorowana była na dobrze znanych Piotrowi regulach pochodzących z zagranicy: Dyspozycji króla Karola XI z roku 1696²⁵, reformy króla Chrystiana V z roku 1699²⁶ oraz *Rangordnung*, wprowadzonego przez króla Prus Fryderyka Wilhelma I w roku 1713²⁷. Według P. Dukesa realizacja pomysłu tabeli rang została powierzona Niemcowi z pochodzenia, zaufanemu doradcy cara, Andriejowi Ostremannowi. Tytuły cywilne oparte zostały na tytulaturze sądowej, która w znacznej części odwzorowana była na nomenklaturze niemieckiej. Reszta została zaczerpnięta z dwóch źródeł: regulacji Elektora Brandenburgii Fryderyka III z roku 1699 oraz zmian jakie wprowadził on do tabeli w roku 1705 już jako król pruski Fryderyk I. Większość z rang cywilnych (ponad 90%) była w użyciu w Rosji przed 1719 rokiem, część z nich Ostermann zapożyczył ze wspomnianych wyżej najnowszych rozwiązań pochodzących ze Skandynawii: Dyspozycji Karola XI z roku 1696 oraz reformy króla Danii Chrystiana V z 1699 roku²⁸. Z regulacji szwedzkiej Ostermann zaczerpnął rozwiązania, które stanowiły podstawę dla pierwszych pięciu z czternastu punktów dokumentu, który w styczniu 1721 zaprezentował carowi wraz z projektem Tabeli o Rangach²⁹.

W tym krótkim zarysie problematyki wykorzystania obcych źródeł w trakcie prac kodyfikacyjnych w Rosji, trudno jest przedstawić dokładnie przebieg prac komisji prawnej. Trudno też ocenić osiągnięty przez nią efekt³⁰. Odpowiedzi na pytanie,

współpracowników Piotra spotykamy ludzi z nizin społecznych). *Tabela o rangach* stworzyła, szczególnie dla przedstawicieli stanu mieszczańskiego, szerokie możliwości wejścia do stanu szlacheckiego.

²⁴ Szlachta rodowa ustosunkowała się nieprzychylnie do faktu przenikania w jej szereg ludzi nieszlacheckiego pochodzenia. W rezultacie udało się jej faktycznie częściowo ograniczyć możliwości nabywania szlachectwa przez przedstawicieli innych stanów; K.Koranyi, *Powszechna historia...*, t. III, 1966, s. 385; T.Maciejewski, *Historia powszechna...*, 567; K.Kamińska, A.Gaca, *Historia...*, s. 419-420.

²⁵ Z 1672 roku pochodzi pierwszy znany szwedzki *Rangordning*, składający się z 9 stopni: 1) *guvernör* i *fältmarskalk* (gubernator i marszałek polny); 2) *riksstygmästare*, *riksjägmästare* i *riksstallmästare* (królewski łowczy, królewski koniuszy); 3) *presidenten* 4) *generaler* (generalowie); 5) *generallöjtnanter* 6) *hofkansler*; 7) *landshövdingar*, *amiraler* i *generalmajorer* (województwie, admirałowie i generałmajorowie); 8) *överkammarherrar* oraz 9) *hofmarskalkar*. Idąc za przykładem duńskim Karol XI nakazał stworzenie tabeli rang dla wojskowych, marynarzy oraz urzędników cywilnych. C.G. Starbäck, P.O. Bäckström, *Berättelser ur svenske historien*, bd. 7: *Carl X Gustaf, Carl XI*, Sztokholm 1886, s.578; ; *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350-1750*, vol. 2: *Cultures and Power*, red. H. Scott, Oxford 2015, s. 405.

²⁶ Już w roku 1693, z rozkazu króla Chrystiana V została opublikowana w Danii tabela rang regulująca hierarchiczną ścieżkę kariery urzędników cywilnych oraz wojskowych. Osiągnięcie trzeciej rangi wiązało się z nadaniem urzędnikowi dziedzicznego tytułu szlacheckiego; *The Oxford Handbook...*, vol. 2., red. H. Scott, , s. 403.

²⁷ Zanim Piotr wybrał połączenie systemu szwedzkiego, duńskiego i pruskiego, interesował się także systemem administracji w Polsce, Hiszpanii, Wenecji oraz Austrii; S.J.Lee, *Peter the Great*, Abingdon 1993, s.59.

²⁸ P. Dukes, *The Making of Russian Absolutism 1613-1801*, Abingdon 1990, s.87

²⁹ Car wprowadził do projektu Ostermanna kilka zmian; przede wszystkim do urzędów sądowych i cywilnych dodał urzędy wojskowe oraz te związane z flotą. M.in. do pkt. 1 dodał kary dla osób unikających służby, do 5 – przestrożę utraty rangi dla tych, którzy zostali publicznie ukarani lub zhańbieni.; P. Dukes, *The Making...*, s.87-89.

³⁰ Projekt, który w chwili śmierci Piotra (1725) był w zasadzie gotowy, nigdy nie uzyskał mocy obowiązującej, mimo że aż do pięćdziesiątych lat XVIII w. kontynuowano w Rosji prace kodyfikacyjne według

dla czego w poszczególnych przypadkach wybrano jako wzór prawo duńskie, szwedzkie lub rosyjskie, można by udzielić dopiero po przeprowadzeniu wnikliwych badań porównawczych poszczególnych tekstów źródłowych wykorzystanych przez komisję prawną, z szerokim uwzględnieniem warunków społecznych, gospodarczych i politycznych, w jakich powstawał projekt³¹. Podsumowując pod kątem wykorzystanego do prac kodyfikacyjnych w Rosji materiału źródłowego obcego pochodzenia, należy stwierdzić, że dominującym źródłem było jednak prawo szwedzkie.

Można zatem przyjąć bezspornie, że kiedy z polecenia Piotra I prowadzono prace nad nowym rosyjskim kodeksem, który zastąpiłby *Sobornoje Ułożenje* z 1649 r. inspirowano się m.in. przykładem państw skandynawskich³². Podobnie jak w Danii w okresie rządów Fryderyka III (1648-1670)³³, wprowadzenie absolutyzmu w Szwecji

zasad ustalonych przez cara. Różne są hipotezy na temat przyczyn niepowodzenia tego przedsięwzięcia. Najczęściej jednak występuje pogląd, że warunki społeczne, gospodarcze i polityczne w Rosji zbyt istotnie różniły się od sytuacji w Danii i Szwecji. Nie można było zatem przenieść na grunt rosyjski prawa duńskiego i szwedzkiego w takim zakresie i w taki sposób, jak próbował tego dokonać Piotr I. Jako istotny czynnik niepowodzenia wymienia się również zmianę stosunków politycznych po śmierci Piotra Wielkiego; C. Petersen, *Peter the Great's...*, s.297-302; В.Н. Латкин, *Учебник...*, s.44; А.Н. Филиппов, *Учебник...*, s.550 i n.

³¹ C. Petersen, *Användningen...*, s.38

³² Obok Kodeksu cara Aleksego Michajłowicza występowała w Rosji znaczna liczba postanowień prawnych rozproszonych m.in. w księgach ukazów różnych kancelarii prikazowych (*ukaznye knigi*). Obszerny wybór tych aktów znaleźć można w: *Памятники русского права*, wyd. А.В. Czerepnin, t.5, Moskwa 1959, t.7, Moskwa 1963; zob. М.М. Богославский, *Пепл I...*, s.193

³³ Wprowadzanie rządów absolutnych w Danii za panowania Fryderyka III dało impuls do podjęcia prac kodyfikacyjnych w Królestwie. Głównym celem tego monarchy była reforma dotychczasowego systemu prawnego i likwidacja feudalnego partykularyzmu prawnego oraz unifikacja prawa w monarchii duńskiej. Stosowane dotychczas rozproszone i zróżnicowane prawa zwyczajowe poszczególnych dzielnic oraz liczne, często sprzeczne ze sobą normy stanowiące, miały zostać zastąpione jednolitym zbiorem praw, obowiązującym na terenie całej monarchii. Wynikiem prac kolejnych komisji kodyfikacyjnych, powoływanych od 1661 r. było wydanie, już za panowania jego następcy, *Kodeksu Duńskiego króla Chrystiana V (Danske Lov)* w 1683 roku. DL jest niewątpliwie jednym z najciekawszych i najbardziej znaczących zbiorów praw jakie powstały w Europie w XVII wieku. Dzieło to, będące w opinii wielu badaczy, zwłaszcza skandynawskich, największym i zarazem najtrwalszym osiągnięciem absolutnej monarchii duńskiej, zawiera szereg postępowych postanowień i wyróżnia się pod wieloma względami na tle innych, istniejących wówczas europejskich kodeksów. Posiada ono wyraźne cechy zbioru praw okresu przejściowego, w którym obok elementów feudalnych występują nowe instytucje prawne o charakterze burżuazyjnym. Celem twórców Kodeksu zerwanie z dotychczasowym stanem niepewności materialnego prywatnego i karnego, jak i procesu. Oznaczało to w praktyce realizację idei zupełności kodeksu, która stanowiła jeden z podstawowych postulatów kodyfikacyjnych epoki Oświecenia. Realizacja tej idei przyczyniła się zresztą do bardzo wysokiej oceny Kodeksu przez twórcę nowoczesnego pojęcia kodyfikacji, Jeremiasza Benthama, uznającego ideę zupełności za najwyższy przymiot dobrego zbioru praw. uznającego ideę zupełności za najwyższy przymiot dobrego zbioru praw. Porównując cztery kodyfikacje, uważane przez ich twórców w założeniu za pełne i całkowite, tj. Kodeks szwedzki z 1734, pruski z 1751, piemontcki z 1770 i DL, uznał Kodeks Duński Chrystiana V za najlepszy i najbardziej znaczący spośród wszystkich pełnych kodyfikacji. Warto dodać, że kodeks ten stanowił wzór dla prób reformy obowiązującego prawa podejmowanych w Królestwie Prus przez króla Fryderyka Wilhelma I (1713 - 1740) i miał znaczący wpływ na prace kodyfikacyjne prowadzone za panowania cara Piotra I w Rosji (zob. przypis 15); I.E. Hertzberg, *Nordisk retsenkyklopædi*, t. 1, Kopenhaga 1890, s. 141 -142; P.J. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, Kopenhaga, 1969, s. 156 - 159; E. Anners, *Den europeiske retstens historie*, Oslo 1991, s. 239 - 240; C.F.Holze, *Konigs Christian's V Dänisches Gesetz als Vorbild für preussische Justizreform*, Berlin 1831, s. 41 i n.; A.Gaca, *Kodeks Duński króla Chrystiana V z roku 1683*, Toruń 1992, s. 41 i n., 123 - 121 i 140 -143; tenże, *Duńskie źródła prawa w średniowieczu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Prawo XVII, z. 105, Toruń 1979, s. 39 i n.; tenże, *Kodeks duński króla Chrystiana V z r. 1683. Geneza i znaczenie* [w] AUNC, Prawo XXIII, z.154, Toruń 1985, s. 7 i n.; Trzechsetlecie

w późniejszym okresie panowania Karola XI (1660-1697) dało nowy impuls do wznowienia podejmowanych wcześniej prac kodyfikacyjnych. W 1686 r. powołano komisję, która miała dokonać rewizji obowiązującego ustawodawstwa³⁴. Jednakże Karol X i jego syn Karol XII, podobnie jak Piotr I, nie dożyli zakończenia jej prac³⁵.

Jak zostało wcześniej powiedziane, dążeniem Piotra Wielkiego było możliwie szybkie przeobrażenie Rosji w nowoczesną monarchię absolutną poprzez wprowadzenie reform wewnętrznych na wzór przodujących państw zachodniej Europy. Wśród nich, jak wyżej powiedziano, ważną inspiracją dla Piotra była w znacznej mierze forma rządów bliskich sąsiadów Rosji, Szwecji i Danii. Aby jednak, przejść do krótkiej charakterystyki jednego z wymienionych wyżej skandynawskich wzorców, t.j. szwedzkiego modelu ustrojowego funkcjonującego zwłaszcza w okresie panowania Karola XI i jego syna Karola XII oraz przeprowadzonych przez nich reform, omówić należy, przynajmniej w zarysie, proces wcześniejszej ewolucji formy Królestwa, poczynając od pierwszych prób ograniczania roli magnaterii i wprowadzania rządów absolutnych w Szwecji.

Po śmierci króla Magnusa II Erikssona (1319-1363) państwo szwedzkie weszło w sferę wpływów duńskich, co zostało utrwalone zawarciem unii kalmarskiej (1397). W Królestwie jednak na ogół niechętnie widziano postępujące podporządkowanie się Duńczykom³⁶. Szwedzi konsekwentnie stawali w obronie niezależności swojego państwa, przeciwstawiając się duńskiej hegemonii. Wykorzystał to Gustaw Eriksson zwany Vasa (Waza), który stanął na czele powstania chłopów i górników w północnych

kodeksu duńskiego króla Chrystiana V (1683-1983). *Oddziaływanie Danske Lov poza granicami Danii*, [w] *Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Edwina Rozenkranza*, Gdańsk 1987 r.; *Próby skodyfikowania prawa duńskiego w XVI i XVII wieku przed wydaniem Kodeksu króla Chrystiana V (1683)*, „AUNC”, Toruń 1990, s. 55 i n.; *Prace kodyfikacyjne w Rosji w okresie panowania Piotra I i Katarzyny II*, [w] *Spółczesność a władza. Ustrój, prawo, idee*, red. Jacek Przygodzki i Marian J. Ptak, Katowice 2010, s. 319 i n.; T. Maciejewski, *Historia powszechna...*, s. 411 i 511 – 512; S. Plaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1, Kraków 1997, s. 193 - 194 i 340- 341; W. Wagner, *Danske Lov og dansk lovgivning i europæisk ramme*, [w] *Danske og Norske Lov i år*, red. D. Tamm, Kopenhaga 1983, s.236.

³⁴ Już po nieudanej próbie opracowania nowego kodeksu, który zastąpiłby obowiązujące *Prawo krajowe* Krzysztofa Bawarskiego (1441 – 1448) z 1442 r., podejmowanej za panowania Gustawa Adolfa, pod rządami jego następców usiłowano jeszcze wielokrotnie, acz bez rezultatu, nie licząc pojedynczych ustaw i rozporządzeń, dokonać w Szwecji zmiany dotychczasowego ustawodawstwa. W istocie tak samo bezowocne okazały się starania o rewizję obowiązującego prawa r okresie rządów regencyjnych (1660 – 1672) i w trakcie pierwszych lat samodzielnych rządów Karola XI; T. Maciejewski, *Historia powszechna...*, s. 512.

³⁵ Przygotowany jednak przez nią projekt stał się przedmiotem prac kolejnej, nowej komisji powołanej w 1724 r. Po wielokrotnych zmianach został on ostatecznie przyjęty w 1734 r., przez szwedzki parlament, a następnie z potwierdzeniem króla Fryderyka I (landgraфа heskiego, księcia Holsztyn – Gottorp, od 1720 do 1751 r. króla szwedzkiego) opublikowany pod nazwą *Sveriges allmanna Lag*, z mocą obowiązującą od 1736 r. Warto zauważyć, że była to jedna z najstarszych europejskich kodyfikacji; A. Kersten, *Historia...*, s. 239, 241, 249, 253, 259 – 262; I. Andersson, *Dzieje Szwecji*, Warszawa 1967, s. 197 – 200, 202, 208 i 218; L.O. Lagerqvist, *Historia Szwecji*, Sztokholm 2001, s. 90 – 98; A.F. Upton, *Charles XI and Swedish absolutism*, Cambridge 1988, s. 236; Maciejewski, *Historia powszechna...*, 410 -411 i 512; S. Plaza, *Historia prawa...*, cz.1, s. 193 - 194 i 341.

³⁶ Dania była najsilniejszym politycznie i przede wszystkim gospodarczo krajem wspólnoty kalmarskiej. Dwa pozostałe kraje unii, Szwecja i Norwegia, były w stosunku do niej krajami zacofanymi pod względem społeczno-ekonomicznym. Ostatnim królem duńskim, który nosił zarazem koronę szwedzką był Chrystian II (1513-1523). Dążył on do całkowitego podporządkowania Szwecji i umocnienia w niej swego panowania, co doprowadziło do wybuchu powstania w tym kraju i w rezultacie ostatecznego upadku unii kalmarskiej; Z. Wójcik, *Historia powszechna XVI-XVII wieku*, Warszawa 1991, s.236-238.

rejonach Szwecji, a następnie jako protoplasta nowej, narodowej dynastii, po swoim wyborze na króla przez szwedzki sejm (*Riksdag*) i koronacji(1523), zrzucił panowanie duńskie³⁷.

To właśnie ten władca dał początek okresowi historii Szwecji, który historycy później nazwali w odniesieniu do dziejów Królestwa, epoką nowożytną. Kiedy młody król zasiadł na tronie Europa była już ogarnięta ruchem reformacyjnym. Również w Szwecji było wielu wyznawców nauk Lutera, przede wszystkim wśród mieszczaństwa³⁸. Można jednak powiedzieć, że stopniowe wprowadzanie w tym kraju luteranizmu miało zrazu charakter posunięcia w pewnym sensie politycznego. Wiązało się to z ówczesną sytuacją wewnętrzną państwa, jako że budowa od podstaw nowej, silnej monarchii, spotkała się z silną opozycją wyższego duchowieństwa, związanego ściśle z Danią i odmawiającego konsekwentnie pomocy królowi w dążeniu do sanacji skarbu i wyjścia z kryzysowej sytuacji finansowej państwa. Rozwijający się w kraju luterski ruch reformacyjny stał się zatem wkrótce dla Gustawa Wazy przede wszystkim środkiem nacisku na Kościół celem uzyskania od duchowieństwa świadczeń materialnych na spłatę części długów Korony wobec Lubeki i zapewnienia środków na przeprowadzenie planowanych reform³⁹. W 1526r. *Herredag* uchwalił, że dziesięcina kościelna została przejęta przez Koronę. Jednocześnie rozpoczęto rewindykację nadań uczynionych niegdyś na rzecz Kościoła. W rezultacie monarcha przejął z czasem na rzecz Korony lub bezpośrednio dla siebie większość ziemi, która należała do szwedzkiego Kościoła⁴⁰. O innych dobrach, których nie można było od razu przejąć twierdził: „*To należy do Boga, do Nas i do Korony*”⁴¹. Wprowadzając luteranizm jako religię państwową, przystąpiono w 1529 r. do

³⁷ Gustaw Eriksson Waza należał do starego szwedzkiego rodu, który za panowania Eryka Pomorskiego (król Szwecji od 1397 do 1439) doszedł do dużego znaczenia i majątku. Od 1522 r. pełnił funkcję regenta. W 1520 r. po tzw. „krwawej łaźni sztokholmskiej”, dokonanej przez króla duńskiego Chrystiana II, która wzmożyła ruch narodowy, skupił wokół siebie przeciwników unii z Danią. Przy znacznej pomocy Lubeki, stając na czele narodowego powstania, wyparł Duńczyków ze wszystkich zamków Szwecji i Finlandii, kończąc wraz ze zdobyciem Uppsali i Sztokholmu wojnę wyzwolenczą(1521-1523). W 1523 r. został obrany przez *Riksdag* królem Szwecji; zawarł z Danią traktat, zrywając z unią kalmarską Panował do 1560 r.; A.Kersten, *Historia...*, s.138-140.

³⁸ Tamże, s. 143-146.

³⁹ V.Moberg twierdzi że: „Jest całkiem możliwe, że gdyby nie problemy finansowe Gustawa Wazy Szwedzi po dziś dzień byłiby katolikami”, tenże, *A History of the Swedish People*, Nowy Jork 2005, t.2, s.169; cyt. wg H.O.Lunde, *Dynastia wojowników. Wojny Szwecji 1611-1721*, Poznań 2015, s. 25.

⁴⁰ Nasilona akcja konfiskaty majątków kościelnych na rzecz Korony lub króla miała miejsce zwłaszcza w latach 40. XVI w. Dzięki przejściu na protestantyzm posiadłości kościelne znikły całkowicie, podczas gdy dobra koronne osiągnęły 28% ziemi w Królestwie; A.Stiles, *Sweden and the Baltic*, Londyn 1992, s.18; cyt. wg H.O.Lunde, *Dynastia...*, s.25.

⁴¹ Stopniowo, bez wielkich starć i wojen nastąpiło utwierdzenie luteranizmu Szwecji, która stała się krajem ewangelickim, z narodowym kościołem. Obawiając się odrodzenia katolicyzmu król dążył do całkowitego podporządkowania kościoła władzy państwowej. Powołany został urząd superintendenta (odpowiednik ministra ds. wyznań), jako królewskiego zwierzchnika nad organizacją kościelną. Szczegółowe przepisy regulowały sprawy liturgii, obrzędów, a także szkół i instytucji charytatywnych przy kościołach. Superintendent jeździł po kraju kontrolując, czy zarządzenia są wykonywane, np. czy msze są odprawiane po szwedzku. Spisywał także inwentarze dóbr kościelnych; wszystkie przedmioty srebrne zabierano na rzecz skarbu (nb. już wcześniej w czasie zamieszek w Dalarna na pocz. lat 30. król zażądał – za przykładem duńskim- by na pokrycie tzw. długów lubeckich kościoły ofiarowały jeden z dzwonów, co doprowadziło do krwawych rozruchów); I.Andersson, *Dzieje...*, s. 109 i n, s.116; A.Kersten, *Historia...*s. 143-149 i 151-152; L.O.Lagerqvist, *Historia...*, s.45.

systematycznego organizowania Kościoła luterńskiego w Szwecji, choć pozostawiono przy tym instytucję prymasa, powierzając tę funkcję arcybiskupowi Uppsali. Kościół ten nie uznawał władzy papieża i popierał prawo Korony do sięgania po bogactwa kościelne.

Idealem Gustawa Wazy było ujęcie życia poddanych, szczególnie zaś chłopów i mieszczan, w ścisłe ramy królewskich rozporządzeń. Król chciał dyktować, kiedy chłopci mają orać, siać, bić bydło, jak mają budować drogi itp.⁴² Gustaw Waza z niezwykłą zęczością usiłował przez cały okres panowania dojść do swego wielkiego celu – do stworzenia scentralizowanego, narodowego państwa o zwartej strukturze, które miało zastąpić średniowieczny związek rodów, ziem i prowincji, jakim było wcześniej Królestwo Szwecji.

Królowi udało się w rezultacie na tyle umocnić własną pozycję, iż mógł znieść w latach 1540-1544 system polegający na wybieraniu władcy przez stany i wprowadzić monarchię dziedziczną. Gustaw Waza dokonywał tego stopniowo, umiejętnie wykorzystując sytuację. Aby osłabić rolę możnowładców w życiu politycznym państwa, m.in. wprowadził do *Rigsdagu* przedstawicieli mieszczan i chłopów. Stworzył on także scentralizowaną administrację dzięki której kontrolował wszystko, nadzorując osobiście jej funkcjonowanie na poszczególnych szczeblach. Podłożył on tym samym podwaliny pod szwedzką biurokrację, którą po 1611 r. jego wnuk, Gustaw II Adolf oraz kanclerz Axel Oxenstierna przekształcał, rozbudował i unowocześniał.

Reorganizację administracji rozpoczął on od zastępowania lenników pochodzących z wielkich rodów wójtami ziemskimi, całkowicie zależnymi od władzy królewskiej, znajdującymi się pod bezpośrednią kontrolą monarchy, jego kancelarii i skarbu⁴³. Gustaw Waza uporządkował finanse, system magazynowania danin w naturze (którymi prowadził zyskowny handel) oraz stworzył silną nowoczesną armię zaciężną. Znacznie zwiększył również dochody Korony, dzięki stworzeniu sprawnej, centralnej administracji skarbowej i prowadzonej na szeroką skalę działalności handlowej a także polityce monetarnej, co przyczyniło się do znacznego wzrostu siły nabywczej pieniądza⁴⁴. Wzrosły również znacznie dochody, jakie król czerpał z rozwoju górnictwa, metalurgii i handlu zagranicznego, na który nałożył cło⁴⁵. Często wyrażany jest pogląd, iż był on bez wątpienia najwybitniejszym ekonomistą, jaki zasiadał na szwedzkim tronie. Jako jeden z nielicznych monarchów Europy, umierając, pozostawił swoje królestwo bez długów. Rozpoczął również w latach 30. XVI w. reorganizację armii szwedzkiej, opartej na poziomie terytorialnym, która trwała następnie przez kilka dziesięcioleci⁴⁶. Za jego pano-

⁴² A. Kersten, *Historia...*, s.152-153.

⁴³ I. Andersson, *Dzieje...*, s.113; w 1542 r. Gustaw Waza uznał za własność króla wszystkie wolne, nieuprawne ziemie gminne w kraju.

⁴⁴ Szwecja w XVI i XVII w. produkowała wielkie ilości różnej broni. Żelazo w różnych postaciach stało się jednym z najważniejszych produktów szwedzkiego eksportu. Szwecja prowadziła w tym okresie ożywiony handel z wieloma krajami m.in. z Anglią, Francją, Niderlandami, Danią, Niemcami, Polską i Rosją.

⁴⁵ A.Kersten, *Historia...*, s. 149; w 1551 r. władca ten wydał edykt królewski stanowiący, że wszystkie bogactwa naturalne kraju (m.in. różnego rodzaju rudy metali, np. żelaza, miedzi, srebra, czy cyny, znajdujące się w Szwecji) stają się własnością króla.

⁴⁶ Tamże, s.150; utworzono m.in. regimenty piechoty, liczące ok.500 żołnierzy, zaciągniętych dobrowolnie i otrzymujących niewielki żołd, którzy w okresie pokoju pracowali na swoich gospodarstwach. Początkowo zatem, na co zwraca uwagę H.O.Lunde, szwedzkie siły wojskowe składały się z ochotników i pozostawały przez większość czasu w stanie gotowości mobilizacyjnej. W 1560 r. system ten zastąpiono nowym,

wania powstało również bardzo wiele zamków, służących głównie do celów obronnych i zarządzania państwem.

Na najbliższych doradców i współpracowników dobierał "zwykłych" ludzi, często bez tytułów i znamienitych przodków. Poglądy ustrojowe Gustawa Wazy w pewnej mierze kształtowały się pod wpływem doradców niemieckich, jakimi się otoczył, szczególnie pod koniec lat 30. i na pocz. lat 40. XVI w. (okres ten historycy nazywają nawet w związku z tym, niemieckim). Sprowadzał również wielu Niemców do kraju, brakowało bowiem rodzinnych specjalistów do stworzenia nowej scentralizowanej administracji Królestwa. Między innymi zreformował dawną Radę Królestwa na wzór niemieckiej Rady Rządzącej, składającej się z 20 członków pod przewodnictwem kanclerza. Do jej kompetencji należały sprawy administracji i sądownictwa. Przestała ona jednak wkrótce odgrywać poważniejszą rolę. Gustaw Waza podejmował decyzje przede wszystkim w oparciu o *Rigsdag*, zwoływany we wszystkich ważniejszych momentach. Poza tym utworzono jeszcze Radę Wojskową.

Król nie szczędził również pieniędzy, wysyłając na studia zagraniczne młodych ludzi, stawiał tylko jeden warunek, że wróciwszy do Szwecji, będą pracowali w urzędach dworskich⁴⁷. Popierał też szkoły, które miały przygotowywać do konkretnych zawodów. Trudno się oprzeć wrażeniu, że wiele późniejszych działań reformatorskich cara Rosji Piotra I miało wiele cech wspólnych z działaniami, które w różnych sferach polityki wewnętrznej, o przeszło wiek wcześniej, podejmował właśnie i skutecznie realizował w Szwecji Gustaw Waza.

Następcy Gustawa Wazy (zm.1560) próbowali ze zmiennym szczęściem kontynuować zarówno jego wewnętrzną jak i zagraniczną politykę (Eryk XIV, Jan III, a zwłaszcza Karol IX). Tendencje centralistyczne nasiliły się jeszcze bardziej za panowania Gustawa II Adolfa (1611-1632)⁴⁸. Reprezentował je zwłaszcza ówczesny kan-

proporcjonalnym. Odtąd każdych 10 chłopów Królestwa wystawić miało jednego rekruta; tenże, *Dynastia...*, s.25

⁴⁷ A.Kersten, *Historia...*, s. 151

⁴⁸ Jakkolwiek w Szwecji już Gustawowi Wazie udało się wprowadzić dziedziczość tronu (1544), to jeszcze *Riksdag*, zanim obwołał w 1611 r. królem Gustawa Adolfa, wymógł na nim przyjęcie zobowiązań ułożonych przez kanclerza A. Oxenstiernę, w których musiał się on zobowiązać m.in. do: rządzenia wspólnie z magnaterią, zwoływania zjazdów dostojników, uzyskiwania zgody Rady i parlamentu na ustanawianie nowych praw, prowadzenie wojen i zawieranie pokoiów, nakładanie podatków itp. Wydany w 1634 r. pierwszy Akt o Formie Rządu (*Regeringsformen*) zagwarantował już jednakże monarsze władzę zwierzchnią i decydującą w państwie. (był on wraz z uzupełnieniami stosowany do 1672 roku). Po śmierci Gustawa II Adolfa Szwecja pozostawała przez długi czas pod rządami regencji. Akt o Formie Rządu z roku 1634 był wyrazem politycznych i organizacyjnych planów jego autora - kanclerza Axela Oxenstierny. Akt ten ma dwójaki charakter. Po pierwsze jest to dokument o charakterze administracyjnym - projekt mający na celu zakończenie reform w obrębie administracji państwowej, rozwijający pewne założenia zrealizowane za czasów Gustawa II oraz potwierdzający biurokratyczny charakter Rady Państwa. Po drugie był to akt, który ustanawiał porządek sprawowania regencji. Rada składała się z 20 członków oraz dodatkowo 5 najwyższych urzędników Królestwa, którzy pełnili rolę regentów. W rzeczywistości Akt o Formie Rządu nadał prawdziwą władzę regencyjną pięciu przewodniczącym kolegiów Królestwa, pozycja Rady Królestwa została natomiast niezmienną. Władza dostała się natomiast faktycznie w ręce bliskich kanclerza Oxenstierny, jego brata, kuzyna i szwagra, sprawujących najwyższe urzędy w państwie. W Akcie o Formie Rządów nie wspomniano o uprawnieniach *Riksdagu*, poruszony został natomiast wątek jego struktury oraz organizacji; *Konstytucja Królestwa Szwecji*, wstęp M. Grzybowski, Warszawa 2000, s. 5; G. Rystadt [w] *The Riksdag: a history of the Swedish Parliament*, red. M.F. Metcalf, Sztokholm 1987, s. 71 - 72.

clerz, uchodzący za najwybitniejszego szwedzkiego męża stanu, Axel Oxenstierna. Miał on świadomość, że skomplikowanej maszyny państwowej nie może nadzorować jeden człowiek, jak to miało miejsce za czasów Gustawa Wazy. Dokonał on między innymi w 1612 r. kolejnej reorganizacji Rady Królestwa.

Za czasów panowania Gustawa II Adolfa szwedzki aparat biurokratyczny rozwijał się w szybkim tempie. Göran Rystadt zwraca uwagę na to, że system administracji państwowej stał się modelem, z którego przykład czerpały wówczas inne europejskie monarchie. W tym miejscu należy zadać sobie pytanie, co było przyczyną owego rozwoju? Uważa on, że po pierwsze wszelkie próby reorganizacji społeczeństwa oraz administracji muszą być wyjaśnione, bezpośrednio lub pośrednio, w ścisłym odniesieniu do działań wojennych. Ze względu na, że Szwecja była krajem słabo zaludnionym, z dość niskimi dochodami, rządzący zmuszeni zostali do szukania najefektywniejszych instrumentów (o charakterze administracyjnym), które mogłyby służyć powszechnej mobilizacji. Dodatkowo struktura społeczna oraz rządowa nie była jeszcze wysoce zróżnicowana, co ułatwiało wprowadzanie nowych rozwiązań organizacyjnych⁴⁹.

Przede wszystkim podjęto dawny projekt utworzenia pięciu najwyższych resortowych urzędów państwowych. Zaczęto wówczas wprowadzać na szczeblu centralnym system organów kolegialnych, złożonych częściowo z członków Rady, częściowo z urzędników powoływanych ze szlachty⁵⁰. Na ich czele mieli stanąć: kanclerz, *Riksdrots*, marszałek, admirał, i podskarbi. Najważniejszym z nich był kanclerz, odpowiednik dzisiejszego premiera a zarazem ministra spraw zagranicznych i wewnętrznych. Najwcześniej powstała kancelaria, której powierzono sprawy zagraniczne, wedle kryterium geograficznego. Zajmowali się nimi sekretarze, odpowiedzialni za poszczególne kraje. Nieco później utworzono archiwum państwowe i kamerę (skarb). Na jego czele stał podskarbi i radcy kamery.

Nie wszystkie z tych zamysłów, wskutek opozycji Rady, udało się zrealizować. Urząd marszałka – dowódcy armii lądowej i admirała- dowódcy floty, zostały utworzone dopiero po śmierci Gustawa II Adolfa. Warto przypomnieć, że dla przygotowania przyszłej generacji urzędników szwedzkich król reaktywował uniwersytet w Uppsali, przyznając mu wielką dotację. W ramach reform w dziedzinie oświaty oddzielono szkolnictwo kościelne od świeckiego, unowocześniając zarazem treść i proces nauczania⁵¹. Przeprowadzono również reformy kościelne, które umocniły pozycję luteranizmu jako religii państwowej.

⁴⁹ Tenże, [w] *The Riksdag...*, s. 69 i n.

⁵⁰ Wszelkie decyzje w owych organach centralnej administracji zapadały większością głosów, a siedziby poszczególnych kolegiów znajdowały się w Sztokholmie. Powstanie tych nowych najwyższych urzędów przyczyniło się zarazem do dalszego wzrostu znaczenia Rady Królestwa, której członkowie piastowali teraz także urzędy kolegialne. Organ ten spotykał się coraz regularniej, a miejscem spotkań stał się Sztokholm, w którym siedzibę miały kolegia. Król uczestniczył w spotkaniach Rady tylko wówczas, gdy przebywał w Sztokholmie, w czasie nieobecności monarchy Rada sprawował rządy w jego imieniu; G. Rystadt [w] *The Riksdag...*, s. 70-71; P. D. Lockhart, *Sweden in the seventeenth century*, Houndmills 2004, s.674 -675.

⁵¹ Szczególnie ważne w reformie oświatowej było utworzenie gimnazjów. Pierwsze powstało w Szwecji w 1623 r.; Z.Wójcik, *Historia...*, s. 365.

W okresie rządów Gustawa II Adolfa rozbudowano także system podatkowy, który stawał się coraz bardziej uciążliwy dla mieszkańców Królestwa. M.in. nałożono specjalny podatek progresywny, który płacili wszyscy poddani monarchy, jego samego nie wyłączając (np. król musiał oddać 20 % swoich apanaży, służąca 1/2 talara). Ważną rolę w podnoszeniu dochodów skarbu odgrywała, kontynuowana od czasów Gustawa Wazy, polityka monetarna oraz intensywne popieranie rozwoju górnictwa, handlu i rzemiosła⁵². Za panowania G. II A. Szwecja otrzymała zbiór praw regulujących handel- nazywanych wówczas zarządzeniami kupieckimi. Powstawały nowe miasta, większe miejscowości uzyskiwały prawa miejskie.

Również reformę zarządu lokalnego zapoczątkował już na początku XVII w. wspomniany kanclerz A. Oxenstierna, przekształcając dawne lenna w okręgi administracyjne, zarządzane przez wójtów podlegających wyższym urzędnikom krajowym (*landshövdingarna*), posiadającym szeroką władzę administracyjną i sądową w poszczególnych prowincjach. Reforma ta stanowiła znaczący krok w unowocześnianiu szwedzkiej administracji. Kolejnych zmian dokonano w 1634 r., dzieląc państwo na okręgi domenialne (11 w Szwecji i 5 w Finlandii) oraz trzy generalne gubernatorstwa (Estonia, Inflanty, Ingermanlandia). Stan ten utrzymał się zasadniczo do końca XVIII wieku⁵³.

W 1614 wprowadzono również nowy ustrój sądowy. Powołano tzw. Najwyższy Trybunał (*Svea Hovrät*) w Sztokholmie pod przewodnictwem *drotsa*, złożony z asesorów, z których 4 było członkami Rady Królestwa, 5 należało do stanu szlacheckiego, a 4 do stanów niższych. Nieco później utworzono sądy wyższe w: Abo (1623), Dorpacie (1635) i Jönköping (1635). Od wyroków tych sądów przysługiwało prawo apelacji do króla, w rzeczywistości o wyroku nie decydował on sam, lecz Rada. W niższych instancjach pozostawiono struktury sądownictwa stanowego.

Król prowadził również aktywną działalność na polu reformy systemu militarnego, wprowadzając w życie plany swoich poprzedników, co do zasad rekrutacji, organizacji wojska i sposobu prowadzenia wojen⁵⁴. Nieliczna stosunkowo ludność

⁵² Liczne miasta szwedzkie stały się w tym okresie ważnymi europejskimi ośrodkami handlowymi. W 1626 r. założono w Szwecji Kompanię Południową dla handlu z krajami pozaeuropejskimi. Już po śmierci Gustawa Adolfa, dzięki bardzo wysokiemu poziomowi wydobycia miedzi, zaczęto na dużą skalę bić miedziane monety, wprowadzone do obiegu w 1644 r. Były one wyjątkowo solidne. Największa ważyła blisko 20 kg! Z czasem zaczęto jednak używać niższych nominałów. Ze względu na stale wzrastające zapotrzebowanie na miedź i żelazo, zarówno na rynku wewnętrznym, jak i zewnętrznym, stale rósł rozwój kopalnictwa rud tych metali. Przykładowo, szwedzkie kopalnie rudy żelaznej dostarczały w tym okresie ok. 30% produkcji europejskiej; Z. Wójcik, *Historia...*, s. 366.

⁵³ Instrukcja o *landshövdingach* administrujących prowincjami z 1635 r. porządkowała wprowadzaną już wcześniej na terenach zamieszkałych w większości przez nieszwedzką ludność nową jednostkę podziału administracyjnego jaką były generalne gubernatorstwa. Na ich czele stali czołowi panowie szwedzcy jako generalni gubernatorzy. Była to instancja pośrednia między rządem i królewskimi wójtami. Ci wysocy urzędnicy mieli szerszy zakres uprawnień od *landshövdingów* w pozostałych prowincjach. Różnica dotyczyła przede wszystkim kompetencji i obowiązków w sprawach wojskowych. Zarówno jedni, jak i drudzy musieli składać pisemne sprawozdania ze swojej działalności. Ocenia się, że generalni gubernatorzy, zajmując te odpowiedzialne stanowiska, przyczyniali się na ogół się w znacznym stopniu do sprawnego zarządzania podległymi im terenami i utrwalania wysokiego poziomu funkcjonowania szwedzkiej administracji w tym okresie; I. Andersson, *Dzieje...*, s. 171-172.

⁵⁴ Pierwszą zasadą wojny było to, że powinna ona finansować samą siebie. Działania wojenne finan-

Szwecji nie pozwałała na zmobilizowanie wówczas więcej niż 15 tys. żołnierzy, stąd konieczność uzupełniania stanu armii również zaciągami obcymi⁵⁵. Oddziały cudzoziemskie złożone były zarówno z obcych najemników, pochodzących wielu krajów Europy, jak i ze Szwedów. Dodatkowych żołnierzy dostarczały zaciągi na terenach podbitych. Trzon armii, zwłaszcza piechoty, pochodził jednak z powszechnej rekrutacji, tzw. "popisów". Zreorganizowana armia miała się oprzeć po raz pierwszy na zaciągu terytorialnym. Każda parafia musiała wyposażyć i żywić jednego żołnierza na każdych dziesięciu mężczyzn wcześniej podległych poborowi⁵⁶. Specjalne komisje powoływały w zależności od potrzeb pewien procent wszystkich mężczyzn w kraju (od 15 do 60 lat). Z każdych dziesięciu wybierano jednego przez losowanie. Ci, którzy nie służyli osobiście, musieli płacić specjalny podatek wojskowy. Z reguły ludzie z bliskiej okolicy należeli do tego samego oddziału. Szlachta (wstępująca do armii ochotniczo) obowiązana była zasadniczo do służby na koniu, chłopci czynszowi służyli zaś w batalionach piechoty⁵⁷. Zwolnieni od służby byli szlachcice, duchowni, górnicy oraz jedyni synowie wdów. Do ważnych reform związanych z funkcjonowaniem wojska i skutecznością jego działań było stworzenie odpowiedniej organizacji sztabowej i rozbudowanych służb zaopatrzeniowych⁵⁸. System ten stworzył podstawę dla dalszych reform armii szwedzkiej w latach następnych. Ważnym osiągnięciem Gustawa II Adolfa w zakresie podniesienia dyscypliny zreorganizowanej armii było wydanie w 1621 roku regulaminu wojskowego nazywanego Artykułami Wojennymi⁵⁹.

sowano zatem w dużej mierze z zasobów innych państw, na terenie których je toczono, bądź subsydiów pozyskiwanych od państw sojusznicznych. Na zajętych terenach przeciwnika wprowadzano na szeroką skalę system kontrybucji i rekwizycji żywności; H.O.Lunde, *Dynastia...*, s. 76-77, 93-95, 196-197 i 300-30.

⁵⁵ Swoista rezerwa rekrutowała się spośród posiadaczy ziemskich, odpowiednio wyszkolonych i przeznaczonych w zasadzie do obrony kraju. W ten sposób Szwecja w latach 20. XVII w. zdolna była wystawić armię, złożoną z wojsk liniowych, zaciągów cudzoziemskich i rezerwy zgrupowanej w 20 batalionach piechoty i 8 regimentach jazdy, liczącą łącznie ok. 40 tys. ludzi. Zasadniczym elementem w reformie taktyki wojennej było wzmocnienie siły ognia, zarówno piechoty, jak i artylerii. Nie tylko znacznie zwiększono i uproszczono konstrukcję dział oraz udoskonalono proch i zaczęto używać gotowych ładunków, ale zastąpiono większość ciężkich armat bardzo mobilnymi i szybkostrzelnymi armatami trzyfuntowymi, przydzielanymi do regimentów piechoty, co dawało im przewagę na polu walki. Ważną rolę, szczególnie w czasie oblężeń, spełniały oddziały saperów, rekrutowane głównie spośród górników. Doskonale zorganizowanej przez Gustawa Adolfa armii lądowej nie odpowiadała znacznie słabsza flota wojenna; Z.Wójcik, *Historia...*, s. 366-367; H.O.Lunde, *Dynastia...*, s.68-76.

⁵⁶ Tamże, s.79-80.

⁵⁷ Podstawowa jednostką taktyczną armii szwedzkiej był batalion piechoty liczący 408 żołnierzy. W jego skład wchodził pikinierzy (216) i muszkietierowie (192), których szlak bojowy zależny był od ukształtowania pola bitwy. Udoskonalone zostało ich uzbrojenie: zarówno konstrukcja pik jak i muszkietów, szczególnie ich zamków, wagi i szybkostrzelności. Większość kawalerii stanowiła jazda lekka; H.O.Lunde, *Dynastia...*, s.68-72.

⁵⁸ Gustaw Adolf, planując swoje kampanie, przywiązywał dużą wagę do tworzenia rozbudowanych i scentralizowanych służb aprowizacyjnych. Żołnierze otrzymywali żywność ze zorganizowanych na trasach przemarszów sieci magazynów, wypełnianych dostawami ze Szwecji oraz dzięki rekwizycjom nakładanym na ludność miejscową. Udzielano także licencji miejscowym handlarzom, zachęcając ich do sprzedaży towarów w pobliżu szwedzkich obozów; tamże, s.76-79 i 201.

⁵⁹ W sztabie każdego pułku przewidziany był etat sędziego. Zgodnie z regulaminem, sądom przewodniczył dowódca pułku a pozostali członkowie ich składów wybierani byli z oddziałów, w których odbywał się sąd. Sądowi wojskowemu wyższemu przewodniczył marszałek królewski. Od każdego dowódcy regimentu wymagano, by raz w miesiącu odczytywał Artykuły Wojskowe swoim żołnierzom. Kary za złamanie

Rozporządzenie o Izbie Rycerskiej z 1626 r. zawierało postanowienia dotyczącej szlachty. Znalazły się tam wszystkie rody i każdy otrzymał swój numer. Chodziło o lepszą ich kontrolę i niedopuszczanie w swoje szeregi fałszywych szlachciców. Szlachtę podzielono na trzy klasy. W chwili śmierci króla liczba rodów szlacheckich została nieomal potrojona wzrastając do 300⁶⁰.

Podsumowując można powiedzieć, że za panowania Gustawa II Adolfa rozwijała się nadal szwedzka biurokracja – od dawna – jak twierdzi Lars Lagerqvist – „przedmiot zazdrości innych państw”⁶¹. Silna władza królewska osłabła dopiero podczas rządów regencyjnych po śmierci Gustawa II Adolfa pod Lützen (1632), w okresie wojny polsko-szwedzkiej (1655-1660), a następnie kolejnych wieloletnich rządów regencyjnych, kiedy dominowali w państwie przedstawiciele wielkich rodów (1660-1672 r.).

Zanim to nastąpiło, Karol X Gustaw (1654-1660), pierwszy z bawarskiej dynastii Wittelsbachów na tronie szwedzkim, który objął rządy po abdykacji królowej Krystyny, aby podnieść dochody skarbu, usiłował w czasie swojego krótkiego panowania, równoważyć budżet na drodze tzw. redukcji. Była to próba rewindykacji na rzecz Korony części dóbr oddanych wcześniej przez państwo szlachcie i arystokracji⁶².

ich postanowień były na ogół surowe, co znacznie wzmocniło dyscyplinę w szeregach szwedzkiej armii; tamże, s. 81-82.

⁶⁰ W roku 1626 zostało ogłoszone rozporządzenie (ordonans) o Izbie Rycerskiej, zgodnie z którym szlachta podzielona została na trzy grupy (klasy). W skład pierwszej wchodziłi hrabiowie i baronowie, drugiej: członkowie rodzin zasiadających w Radzie Królestwa nie będący hrabiami i baronami, a w skład trzeciej reszta szlachty. Obrady stanu szlacheckiego toczyły się pod przewodnictwem *lantmarskalka*, który był wyznaczany przez członków Izby Rycerskiej. Przepisy wspomnianego rozporządzenia znacznie zwiększyły polityczne znaczenie szlachty w *Riksdagu*, m.in. przewodniczący Izby Rycerskiej (*lantmarskalk*) stał się moderatorem obrad całego *Riksdagu*; G.Rystadt [w] *The Riksdag...*, s. 68-69; Za panowania królowej Krystyny (1632-1654), córki Gustawa II Adolfa, liczba rodów szlacheckich w Szwecji uległa podwojeniu.

⁶¹ L.O. Lagerqvist, *Historia...*, s. 60.

⁶² Za panowania Karola X Gustawa (1654-1660) sprawy wewnętrzne zeszyły jednak na dalszy plan, wobec zaabsorbowania polityką zagraniczną oraz wojnami z Polską, Danią, Rosją i Brandenburgią. Opierając się na armii, dążył on do przełamania trudności wewnętrznych w państwie drogą nowych zdobyczy terytorialnych m.in. kosztem Danii i Polski. Jednakże rozdawnictwo dóbr królewskich, trwające od początku XVII w., szczególnie po śmierci Gustawa Adolfa (1632), przybierając coraz większe rozmiary, doprowadziło do tego, że ponad 2/3 ziemi nie podlegało opodatkowaniu. Było to głównie następstwem tego, że państwo, znajdujące się permanentnie w trudnej sytuacji finansowej, zastawiało u arystokracji i bogatej szlachty swe dobra i dochody podatkowe. Ponadto królowa Krystyna doprowadziła do znacznego uszczuplenia dochodów królewskich przez częste rozdawanie dóbr koronnych swoim faworytom. W wyniku tej polityki w poł. XVII ponad 60% gruntów uprawnych znalazło się w rękach magnackich oligarchów i ich szlacheckich adrentów. Oznaczało to, że ziemie te w praktyce były zwolnione od opodatkowania. Przekształcenie majątków państwowych we własność feudalną zmniejszyło tym samym w znacznym stopniu wpływy do skarbu. Już pod koniec I poł. tego stulecia coraz częściej pojawiały się żądania aby odbierać przejęte dobra państwowe i zwracać je państwu. Walkę o realizację postulatów egzekucji dóbr, wbrew stanowisku Rady Królestwa, prowadzili, jako sojusznicy Korony, głównie przedstawiciele chłopów, mieszczan i części duchowieństwa na szwedzkich sejmach (zwłaszcza w latach 1644-1654). Według nich nie tylko nadane, ale i sprzedane dobra miały być przejęte bez odszkodowania. Przeprowadzona przez Karola X Gustawa częściowa redukcja (tzw. mała redukcja), która spotkała się z silnym sprzeciwem arystokracji miała jednak, jak przyjmuje najnowsza historiografia szwedzka, duże znaczenie polityczne i stanowiła podstawę, na której oparła się późniejsza redukcja, przeprowadzana przez Karola XI. Z tym, że jej rezultat, z punktu widzenia finansowego, był raczej skromny; A.Kersten, J.Maciszewski, *Historia powszechna 1648-1789*, Warszawa 1971, s.98; A.Kersten, *Historia...*, s. 201-202; Z.Wójcik. *Historia...*, s. 462-263; P.Englund, *Srebrna maska. Biografia królowej Krystyny*, Gdańsk 2009, s.67 i 71.

Politykę w tym zakresie kontynuował na jeszcze szerszą skalę - po krótkim ale brzemennym w skutki, okresie rządów regencyjnych, które przyniosły znaczne umocnienie pozycji oligarchii magnackiej - przejmując osobiste rządy (od 1672), jego następca Karol XI (1660-1697)⁶³. Łamiąc, przy silnym wsparciu zasiadających w *Rigsdagu* przedstawicieli mieszczaństwa, chłopstwa i niższego duchowieństwa, przewagę polityczną magnaterii oraz bogatej szlachty i pozbawiając je poprzez wznowienie redukcji wielu wcześniej nadanych lub zastawionych dóbr, Karol XI poważnie wzmocnił władzę królewską i jej materialne podstawy⁶⁴.

Szeroki zakres reform ustrojowych przeprowadzonych w okresie panowania Karola XI umożliwiła mu przede wszystkim, wynikająca z trudnej sytuacji w jakiej znalazł się skarbnica na skutek prowadzonych w II poł.XVII w. wojen na wielu frontach i nieudolnych rządów regencyjnych, reforma finansowa. Polegała ona początkowo m.in. na wyegzekwowaniu na drodze sądowej, po przeprowadzeniu wnikliwego śledztwa, znacznych sum pieniężnych od niesumiennej byłych regentów i pociągnięcia ich do odpowiedzialności. W roku 1675 zebrał się w Sztokholmie *Riksdag*, podczas którego reprezentanci części szlachty, a także duchowieństwa i mieszczaństwa wysunęli pomysł dokonania rozliczenia rządów regencji. Stanom zależało przede wszystkim na przeprowadzeniu śledztwa w zakresie administracji finansami oraz na wykryciu nadużyć. Pomysł ten znalazł uznanie w oczach Karola XI, którego wspierała część możnych na czele z Johanem Gyllenstierna. Decyzja o powołaniu specjalnego organu, który miałby zbadać nadużycia regencji, została jednak na ten moment odłożona⁶⁵. Jednakże już w 1675 r. Rada Królewska, przy poparciu króla, ulegając naciskowi *Rigsdagu* zgodziła się na powołanie specjalnej komisji sejmowej złożonej z przedstawicieli trzech stanów (poza chłopskim) w celu przeprowadzenia kontroli finansów państwa od momentu przejścia władzy przez regencję i wykrycia wszelkich nadużyć, które miały miejsce w tym okresie⁶⁶. W 1680 parlament powołał sąd stanowy (*Stora Komission*), przed któ-

⁶³ Karol X Gustaw jeszcze przed śmiercią wyznaczył Radę Regencyjną (królowa wdowa i pięciu magnatów, w tym kanclerz M.G. de la Gardie), przekazując jej rządy w imieniu swego czteroletniego syna. Polityka wewnętrzna Rady charakteryzowała się chwiejnością i brakiem konsekwencji co sprzyjało zaostrzeniu się istniejących konfliktów. W czasie rządów regencji nastąpił powrót do rozrzutności i korupcji jakie występowały za panowania królowej Krystyny. H.O.Lunde, *Dynastia...*, s.215-216.

⁶⁴ Warto podkreślić, że w Szwecji, mimo uprzywilejowania ekonomicznego i prawnego stanu szlacheckiego, inne stany, tj. mieszczaństwo, duchowieństwo i chłopstwo miały także swój udział w rządach, gdyż reprezentowane były w *Rigsdagu*, jednym z głównych organów centralnych w państwie. Specyficzną cechą szwedzkiego parlamentu był także udział w nim przedstawicieli armii, ściślej mówiąc, korpusu oficerskiego, na ogół mocno związanego z monarchią; Z.Wójcik, *Historia...*, s. 464.

⁶⁵ A.F.Upton, *Charles XI...*, s. 25-26.

⁶⁶ Kolejny *Riksdag* zebrał się w roku 1678 w miejscowości Halmstad. Krytycy rządów regencji po raz wtóry zażądali przeprowadzenia kontroli skutków rządów regencyjnych oraz coraz śmielej wspominali o potrzebie przeprowadzenia redukcji. Wśród orędowników polityki redukcji znajdowała się także grupa możnych na czele z Mauritzem Posse, Claesem Flemingiem oraz Johanem Gyllenstierna. Zebraли oni wokół siebie grupę niższej szlachty, którą przekonali, że proceder przekazywania ziem koronnych następował z pominięciem urzędników oraz oficerów wojsk, a głównymi beneficjentami owego procederu było kilka bardzo bogatych rodzin magnackich. Zwracano także uwagę, że szlachta zwolniona była z obowiązku płacenia podatków, co przy fatalnym stanie finansowym Królestwa uważano za proceder niegodny. Postanowienia z Halmstad umocniły króla w postanowieniu zmiany polityki finansowej państwa i przeprowadzenia reformy finansów publicznych. Karol XI, przy wsparciu niższych stanów, a także części możnych, zdecydował się

rym mieli stanąć żyjący jeszcze regenci. Dwa lata później winnych członków Rady Regencyjnej i Rady Królestwa zmuszono do złożenia dymisji oraz skazano na wysokie kary pieniężne i konfiskaty⁶⁷.

Główne źródło radykalnej poprawy kondycji szwedzkiego skarbu stanowiła jednak przede wszystkim, jak zostało powiedziane, tzw. redukcja dóbr, uchwalona przez *Rigsdag* w 1680 roku. Przewidywała ona zwrot na rzecz skarbu wszystkich ziem nadanych szlachcie po roku 1632 oraz zastawów i dóbr nabytych od Korony, z których dochód w skali roku przekraczał 600 talarów⁶⁸. W ciągu ostatnich dwóch dziesięcioleci XVII w. nastąpił w Szwecji bardzo znaczący wzrost dóbr koronnych i wpływów podatkowych przede wszystkim właśnie na skutek redukcji, czyli przywracania państwu jego majątków, które przeszły wcześniej w ręce szlachty (co, jak wyżej wspomniano, próbował realizować już jego poprzednik). Redukcja ta ściśle wiązała się początkowo z planami zwiększenia potencjału militarnego Szwecji i ratowania jej skarbu. Tym razem od początku konsekwentnie przeprowadzana (szczególnie po 1680 r.) przez Kolegium Redukcyjne i Komisję Redukcyjną, a następnie utworzoną w 1685 r. Deputację Redukcyjną), rewindykacja dóbr państwowych miała znaczący wpływ bezpośrednio na istotne zwiększenie wpływów podatkowych, pośrednio zaś, na zorganizowanie nowego systemu finansowego, a zwłaszcza szczegółowo kontrolowanego systemu budżetowego⁶⁹. Tym samym dzięki niej mogło dojść do znacznego poprawienia sytuacji gospodarczej kraju oraz przez wzrost dochodów skarbu państwa, przyczynienia się do reorganizacji armii i administracji, zarówno centralnej, jak i lokalnej, a także przeprowadzanie szeregu reform w wielu innych dziedzinach⁷⁰.

Początkowo odebrane dobra miały służyć, jak zostało powiedziane, przede wszystkim uzyskaniu środków na utrzymanie wojska. Mogło to w rezultacie dać monarchii do dyspozycji poważną, znacznie osłabioną po kolejnych konfliktach zbrojnych, siłę zbrojną⁷¹. Jednocześnie król i jego najbliżsi doradcy mieli świadomość, że

na wprowadzenie w życie polityki tzw. redukcji; tamże, s. 27.; A. Kersten, *Historia...*, s. 220 i 223.

⁶⁷ A.F.Upton, *Charles XI...*, s.32-33; A. Kersten, *Historia...*, s. 226-227; J. Williams-Hogan, *Sweden: The Seventeenth-Century Setting*, "The New Philosophy. Journal of the Swedenborg Scientific Association", vol 111, no 4, s. 670.

⁶⁸ P. D. Lockhart, *Sweden ...*, s. 127 - 128.

⁶⁹ W roku 1680 król nakazał skarbnikowi, którym wówczas był Sten Bilke, zorganizowanie Biura Budżetowego (Biura Państwa, ang. *Budget Office*, szw. *Statskontoret*) powiązanego z z kolegium skarbu (*Kammarkollegiet*). Zadaniem Biura miała być kontrola wszystkich publicznych dochodów i wydatków, co następowało przez spisanie rocznego budżetu, który następnie podpisywany był przez monarchę. Zgodnie z nowymi zasadami, każdy wydatek ze skarbu państwa musiał znajdować pokrycie w stałym i konkretnym źródle dochodów. Budżet nie mógł być przy tym w żadnym wypadku przekroczony i wiązał samego króla. Do rozwoju ekonomicznego kraju przyczyniła się również m.in. prowadzona przez Karola XI i jego poprzedników polityka merkantylistyczna oraz cla ochronne, a zwłaszcza eksploatacja zasobów naturalnych oraz ich eksport do różnych krajów europejskich (szczególnie żelaza, miedzi, drewna, czy zboża z Estonii i Inflat); A.F.Upton, *Charles XI...*, s. 41 i 71.

⁷⁰ Jak podkreśla W. Konopczyński: „Karol XI zapewnił m.in. przez te właśnie swoje działania, niebywałą od dawna, znaczną nadwyżkę dochodów nad wydatkami”; tenże, *Czasy...*, s.275; A.F.Upton, *Charles XI...*, s.41.

⁷¹ Dzięki redukcji można było dokonać m.in. reorganizacji systemu rekrutacji wojska w drodze tzw. przydziałów. Nie były one niczym nowym w szwedzkim wojsku, ale dopiero teraz wprowadzono je bardzo konsekwentnie i bezwzględnie na terenie całego kraju. Gdy idzie o piechotę, rekrutowaną spośród stanu

następstwem redukcji musiało być zarazem poważne osłabienie magnaterii, co znacznie zwiększało szansę na przeprowadzenie transformacji ustrojowej, wbrew stanowczej opozycji, reprezentowanej szczególnie przez magnaterię i zdominowaną przez nią Radę Królestwa. Konsekwentnie przeprowadzana egzekucja dóbr koronnych spowodować miała w samym zamyśle, nie tylko ustabilizowanie finansów Korony, ale i zarazem upadek przodującej pod względem ekonomicznym magnaterii oraz kres odgrywania przez arystokrację jej kierowniczej roli w państwie. Redukcje dóbr „podkopały” bowiem polityczną i gospodarczą pozycję najbogatszych możnych. Tyczyło to w szczególności tych rodów, które swoją potęgę zbudowały w XVI wieku (np. ród De la Gardie)⁷².

chłopskiego, to w zamian za zniesienie systemu poboru powszechnego, każda prowincja musiała dostarczać odpowiednią liczbę żołnierzy (jedna prowincja = jeden regiment). Prowincja podzielona była na dystrykty, które z kolei dzieliły się na jednostki zwane *hemman* (gospodarstwo będące podstawową jednostką podatkową). Jednostki te rejestrowane były przez specjalne komisje działające w każdym dystrykcie. Dwa gospodarstwa tworzyły jedną *rote* (l.mn. *rotar*), z której rekrutowano jednego piechura. Jej obowiązkiem było utrzymanie piechura. *Rote* odpowiadała odpowiadał za: regularne wypłaty wynagrodzenia żołnierzowi nie będącemu na służbie, zapewnienie cywilnego ubioru żołnierza, zapewnienie kwaterek w gospodarstwie lub odrębnej chaty oraz działki, z której żołnierz mógłby utrzymać siebie i rodzinę. Państwo gwarantowało umundurowanie oraz ekwipunek wojskowy oraz płaciło piechurovi żołd w czasie czynnej służby. W czasie wolnym od obowiązków służbowych, żołnierz był zobligowany do pracy w gospodarstwie, w zamian za co otrzymywał zapłatę. Jeśli żołnierz zmarł lub zdezerterował *rote* zobowiązana była, na własny rachunek, do wystawienie nowego piechura. Każdy dystrykt obejmował 150 *rotar*, które tworzyły jedną kompanię. Nazwa kompanii pochodziła od rejonu z jakiego wywodzili się rekruci. Osiem kompanii pochodzących z sąsiadujących ze sobą dystryktów, tworzyły regiment składający się z 1200 piechurów. Każdy szeregowy piechur otrzymywał w zamian za służbę chatę i kawałek ziemi. Oficerom dawano zagrody o lepszym standardzie oraz większą ilość ziemi na lepszej klasie. Musieli oni mieszkać w tym samym dystrykcie co podlegający im szeregowi. Żołnierze piechoty w czasie pokoju uprawiali swoje działki ziemi, tworząc zwarte osady wojskowe. W ten sposób powstawało przywiązanie do ziemi i wspólnych stron rodzinnych, a charakter i forma tego przywiązania tworzyły szczególną jedność i spójność oddziałów wojskowych. Dzieło przebudowy armii polegało również na zmianach gdy idzie o kawalerię i dragonów. Kawalerzyści otrzymywali zwykle dochody pochodzące z konkretnego gospodarstwa. Dochody wyższych rangą oficerów były większe i pochodziły z pewnej liczby gospodarstw chłopskich, które zamiast płacić podatek, utrzymywały jednego kawalerzystę. Uniezależniało to armię od stanu finansów państwa i uchwalanych podatków. Każda kompania odbywała systematycznie (raz w miesiącu) ćwiczenia wojskowe. Regiment w okresie pokoju zbierał się raz do roku. Co trzy lata każdy regiment kontrolowany był przez króla. Wszelkie skargi na przełożonych mogły być kierowane do monarchy. W roku śmierci Karola XI wojsko szwedzkie składało się z 23 regimentów piechoty i 11 regimentów kawalerii (tj. od 38 do 40 tys. żołnierzy; łącznie z marynarką wojenną i wojskami w zamorskich prowincjach liczbę żołnierzy szacuje się na ponad 61 tys.). Na utrzymanie floty lożyły miasta. Mieszczanie w zamian za zwolnienie od służby wojskowej płacili odpowiednią kwotę, która w czasie wojny ulegała podwojeniu. W 1692 r. w Karlskronie powstała szkoła kształcąca kadetów marynarki wojennej oraz nawigatorów; Tak umocniona armia i flota stały się podstawą szwedzkiej obronności, która w tej formie przetrwała częściowo aż do XIX w.; A.Kersten, *Historia...*, s.223-224; I.Andersson, *Dzieje...*, s. 178-179; L.O. Lagerqvist, *Historia...*, s. 76-77; F.D.Scott, *Sweden...*, s 220-222; P.D.Lockhart, *Sweden...*, 133-134, 675 - 674 i 679 - 680; Z. Anusik, *Karol XII*, s. 23-24; A.F.Upton, *Charles XI...*, s. 67, 71 - 72.

⁷² Najbardziej wpływowa i jednocześnie niechętna królowi część magnaterii i zamożnej szlachty, została pozbawiona w drodze redukcji ekonomicznych podstaw swojej silnej pozycji politycznej. Król uzyskał dla swoich działań związanych z egzekucją dóbr wsparcie pozostałych stanów, zwłaszcza stanu chłopskiego, oraz niższej warstwy rodzimej szlachty, która w zamian mogła liczyć na karierę w królewskiej służbie urzędniczej F.D.Scott, *Sweden...*, s. 219; P.D.Lockhart, *Sweden...*, s.132 - 133; A.F.Upton, *Charles XI...*, s. 49 - 50 i 67; J. Williams-Hogan, *Sweden...*, s. 673 - 674.

Za panowania Karola XI bowiem miały miejsce w Królestwie przede wszystkim zasadnicze zmiany ustroju politycznego. Po zawarciu pokoju kończącego wojny z Danią i Norwegią (1679 r.) władca szwedzki poświęcił się głównie uporządkowaniu sytuacji wewnętrznej Królestwa. W nieco odmiennych okolicznościach jak w ówczesnej Danii⁷³, choć również bez rozlewu krwi, mimo ostrego sprzeciwu starych rodów magnackich, następowała stopniowo w Szwecji dalsza transformacja ustrojowa⁷⁴. 12 grudnia 1680 r. Karol XI uzyskał oficjalną Deklarację stanów zgromadzonych na *Riksdagu*, otwierającą mu drogę do konsolidacji rządów absolutnych⁷⁵. Na mocy tej deklaracji utrwalono zasadę, że król związany jest jedynie prawami Królestwa, odpowiadając wyłącznie przed Bogiem. Władca zobowiązał się do rządzenia w porozumieniu z Radą, co jednak miało oznaczać tylko prawo zaciągania jej opinii i komunikowania o podjętych decyzjach⁷⁶. Król nie musiał zatem odąd rządzić wspólnie z magnaterią skupioną w Radzie Królestwa i nie był związany w zasadzie z konstytucyjnymi postanowieniami Aktu o Formie Rządu z 1634 roku⁷⁷. Było to zatem oczywiste odstępnie od wcześniejszej tradycji politycznej Szwecji, która w Radzie uznawała czynnik współrządzący.

⁷³ A.Gaca, *Kodeks Duński króla Chryściana V z roku 1683*, dz. cyt., s. 32 i n.; tenże, *Przeobrażenia ustrojowe w Danii w XVII wieku, ich ocena oraz oddziaływanie w Rzeczypospolitej* [w] *Wielokulturowość polskiego pogranicza*, pod red. A. Lityńskiego i P. Fiedorczyka, Białystok 2003, s. 313-323; A.Gaca, A.Jagielski, *Wprowadzenie absolutyzmu w Danii i wydanie prawa królewskiego (Kongeloven) w roku 1665*, „Czasopismo Prawno Historyczne”, t. LI, z. 1-2, Poznań 1999, s. 431-443.

⁷⁴ Po śmierci Karola Gustawa (1660), który starał się zaprowadzić w Szwecji rządy absolutne, przewagę zyskała znowu na pewien czas oligarchia magnacka. Kiedy po okresie regencji jego syn, Karol XI doszedł do pełnoletności i zaczął rządzić samodzielnie, dzięki poparciu mieszczaństwa, duchowieństwa i chłopstwa, reprezentowanych w sejmie (*Riksdagu*), aprobujących politykę agrarną rządu oraz suwerenność i niezależność władzy królewskiej od Rady, przeprowadził szereg gruntownych reform ustrojowych, uzyskując z czasem, nieomal bez walki, władzę absolutną w Szwecji; J. Williams-Hogan, *Sweden...*, s. 672 – 673.

⁷⁵ Deklaracja stanów z 12.12. 1680 r. była zarazem pierwszym aktem, który definiował absolutną władzę monarchy, znosząc wszelkie ograniczenia władzy królewskiej w Szwecji; *The Oxford Handbook...*, vol. 2; red. H. Scott, s. 405; P. D. Lockhart, *Sweden...*, s. 125 – 128.

⁷⁶ Już w roku 1672 *Riksdag* z inicjatywy Karola XI postanowił, że wszelkie rady i opinie formułowane przez Radę Królestwa w sprawach związanych z polityką państwa, powinny być przedstawiane królowi jedynie na jego żądanie. Do tej pory miały one charakter obligatoryjny. Ostateczna decyzja w konkretnej sprawie należała do monarchy; F.D.Scott, *Sweden...*, s.215; A.F.Upton, *Charles XI ...*, s.16-17; J. Williams-Hogan, *Sweden...*, s. 670 – 674.

⁷⁷ Wydany w 1634 r. Akt o Formie Rządu (*Regeringsformen*), mający w istocie charakter pierwszej szwedzkiej ustawy zasadniczej, zawierał postanowienia dotyczące funkcjonowania rządu, administracji lokalnej, sądów i *Riksdagu*. Ta konstytucyjna ustawa w istocie utrwała sposób rządów, który wprowadzony została skutek przejścia władzy przez arystokratyczną regencję po śmierci Gustawa Adolfa. Zmiany ustrojowe, które miały miejsce w 1680 r. nie wiązały się w zasadzie z nowymi zmianami ówczesnego systemu prawnego. Były one w istocie możliwe dzięki wykorzystaniu prerogatyw, które król posiadał już wcześniej; Należy ponadto wyraźnie podkreślić, że pomimo zapewnień kanclerza Oxenstierna, jakoby Akt o Formie Rządu został potwierdzony przez Gustawa II Adolfa przed śmiercią, dokument ten nie został potwierdzony przez żadnego z panujących królów (Krystynę, Karola X Gustawa, Karola XI), a także nie został formalnie podniesiony przez stany do rangi ustawy zasadniczej. Ostatnie, nieudane (ze względu na opór stanów nie-szlacheckich) próby uznania Aktu o Formie Rządu za akt o charakterze konstytucji, miały miejsce w czasie obrad *Riksdagu* w roku 1660 i 1672 (ustanowiono dodatek do wzmiankowanego Aktu). Ostatecznie, na mocy rezolucji *Riksdagu* wydanej w roku 1680, stany uznały, że król Karol XI nie jest związany Aktem o Formie Rządu z roku 1634; G.Rystadt [w] *The Riksdag...*, s. 73 -74; P.D. Lockhart, *Sweden...*, s. 125; A.Kersten, *Historia ...*, s.196, 218-227, 212-213 i 218; I. Andersson, *Dzieje...*, s. 150-151; F.D. Scott, *Sweden...*, s. 215.

W okresie utrwalania rządów absolutnych Rada Królestwa ponownie przemianowana została na Radę Królewską (1682)⁷⁸. Za panowania Karola XI zmieniono też jej skład (złożona była teraz wyłącznie z ludzi zależnych od władcy) i ograniczono kompetencje, sprowadzając do organu doradczego króla. W istocie pozbawiono ją tym samym funkcji decyzyjnych oraz znaczenia politycznego⁷⁹. Monarcha mógł teraz wedle swojej woli zasięgać opinii Rady i komunikować jej decyzje królewskie. Radzie Królewskiej powierzono też funkcje Najwyższego Trybunału, wprowadzając do niej wybitnych prawników.

Podporządkowawszy sobie Radę Królewską, konsekwentnie dążył do uniezależnienia się od *Riksdagu*, który stopniowo wyrzekł się m.in. prawa zatwierdzania podatków i poboru do wojska. Już na początku lat 80. XVII w. sesje parlamentu stały się rzadsze i krótsze. Z czasem sprawy, które dotychczas wymagały bezwarunkowego uchwalenia przez parlament (nowe prawa, polityka zagraniczna itp.), król zaczął przedkładać wyłącznie tzw. tajnej komisji (jedna z komisji wchodząca w skład *Riksdagu*), złożonej z przedstawicieli szlachty, duchowieństwa i mieszczań. Ograniczył tym samym w praktyce formalne funkcje parlamentu. W 1682 r. *Riksdag* przyznał królowi kompetencje wydawania praw i zarządzeń bez wcześniejszej zgody parlamentu⁸⁰.

Kulminacyjnym momentem rezygnacji *Riksdagu* z jego wcześniejszych uprawnień na rzecz monarchy było wydanie w 1693 r. przez szwedzki parlament aktu potwierdzającego i zarazem rozszerzającego Deklarację z 1680 r., zwanego Deklaracją Suwerenności. Na jej podstawie król był „wszechwładnym suwerenem, który nie odpowiadał za swe czyny przed nikim” i miał „prawo rządzić swym królestwem wedle swego uznania”⁸¹. Zgodnie z Deklaracją z 1693 r. *Riksdag* zachował tylko prawo uchwalania podatków, choć w okresie wojny król otrzymał nadzwyczajne pełnomocnictwa także i w tym zakresie. Absolutne rządy Karola XI, a następnie Karola II, całkowicie podporządkowały sobie dawne instytucje, ale ich nie zniosły. *Riksdag*, Rada Królewska i podległe jej kolegia rządowe utraciły jednak swoją uprzednią samodzielność.

W okresie panowania Karola XI stworzono również szereg nowych urzędów i komisji podlegających ściślejszej kontroli monarchy. W zasadzie już, poczynając od wstąpienia na tron, Karol XI, idąc śladami ojca, dążył do nie obsadzania wakujących urzędów *drotsa*, kanclerza, podskarbiego, marszałka i admirała. W ciągu lat 80. XVIII w. definitywnie zastąpili ich szefowie kolegiów zwani prezydentami, którzy byli wybierani spośród członków Rady Królewskiej. Rola kolegiów uległa zmniejszeniu; wiele spraw, które dawniej należały do ich kompetencji, przekazano specjalnym urzędnikom. Król zresztą często nie oglądał się na ich formalne kompetencje, osobiście rozstrzygając

⁷⁸ P. D. Lockhart, *Sweden...*, s. 125; I. Andersson, *Dzieje...*, s. 177; A. Kersten, *Historia...*, s. 226 – 227.

⁷⁹ W 1682 uległ zmianie skład Rady. Do ustąpienia zmuszono 8 z 15 możliwych zasiadających w Radzie Królewskiej, których zastąpiono ludźmi bliskimi i całkowicie oddanymi królowi; A. Kersten, *Historia...*, s. 226-227; A. Floren, S. Dahlgren, J. Lindgren, *Kungar och Krigare: tre essäer om Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII*, Sztokholm 1993, s. 118-119 i 125; A. F. Upton, *Charles XI...*, s. 43.

⁸⁰ Politykę tę kontynuował Karol XII, który przed wojną północną (1693) otrzymał zgodę stanów na samodzielne nakładanie podatków na wypadek wojny.

⁸¹ Cyt. wg H. O. Lunde, *Dynastia...*, s. 224; J. M. Chopin, *Révolutions des peuples du nord*, t. 4, Paryż – Lipsk 1841, s. 263; I. Andersson, *Dzieje...*, s. 151-152 i 176; P. D. Lockhart, *Sweden...*, s. 127-128; A. Kersten, J. Maciszewski, *Historia...*, s. 100; E. Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1984, s. 394.

o różnych kwestiach, nierzadko pomijając przy tym, w pełni odeń zależnych, wyższych urzędników. Trzeba jednak zaznaczyć, że Karol XI utrzymał mimo tych zmian dawny system kolegialny wprowadzony za czasów kanclerza Oxenstierny. System ten bowiem, jak większość założeń Aktu o Formie Rządów z 1634 r. w znacznym stopniu przyczynił się do podniesienia sprawności aparatu państwowego, dając początek profesjonalnej szwedzkiej administracji na szczeblu centralnym. Nowością był fakt przyznania urzędnikom stałych pensji za ich służbę (w miejsce wcześniejszego rozdawnictwa ziemi)⁸².

Wreszcie nowa Ordynacja Kościelna z 1686 r. zakładała ujednoczenie liturgii i praktyk religijnych oraz podporządkowanie Kościoła państwu⁸³. Królewska administracja w znacznym stopniu zwiększyła kontrolę nad organami kościelnymi. Zmniejszyła się również rola samorządów miejskich, nadzorowanych przez organy państwowe.

W praktyce zatem, jak zostało powiedziane, niemal cała władza przeszła w ręce króla i podległe mu organy państwowe⁸⁴. Warto zauważyć, że wzmocnieniem władzy szwedzkiego monarchy zainteresowane były także niższa szlachta i stany nieszlacheckie. Odebrawszy arystokracji i starej szlachcie dochody z ziem koronnych, Karol XI począł masowo nadawać bowiem szlachectwo urzędnikom i oficerom mieszczańskiego pochodzenia (w sumie nobilitował blisko 600 osób)⁸⁵.

Absolutystyczne dążenia Karola XI miały także poważne następstwa dla prawnej „uniformizacji” prowincji szwedzkich. Polityka dworu zmierzała bowiem do pełnej ich integracji ustrojowej i administracyjnej, a w przypadku Skanii i Blekinge, także narodowej⁸⁶.

Warto również zwrócić uwagę na to, że znaczne rozszerzenie zakresu władzy panującego objęło również dziedzinę prawodawczą. Jak zostało wcześniej powiedziane, uniezależniając w istocie Karola XI od parlamentu w 1682 r. stany przyznały królowi praktycznie władzę samodzielnego stanowienia praw, nadając zarządzeniom królewskim moc ustawy⁸⁷.

⁸² Faktycznie Karol XI utrzymując w mocy *Akt o Formie Rządów* z r. 1634 pozostawił kolegialny system wprowadzony wówczas w Szwecji. Nie ma wątpliwości, że taki właśnie system, zmodyfikowany za panowania Karola XI, został zapożyczony przez cara Piotra I, kiedy w XVIII w. podjął się on przeprowadzania reformy administracji centralnej administracji państwowej w Rosji; P. D. Lockhart, *Sweden...*, s. 674 – 675; J. Williams-Hogan, *Sweden...*, s.670 – 671.

⁸³ Liturgia odprawiana była w języku szwedzkim, podobnie nowy katechizm został wydany w tym języku; F.D. Scott, *Sweden...*, s. 215; P. D. Lockhart, *Sweden...*, s. 680 – 681.

⁸⁴ Sejm szwedzki zachował tylko prawo uchwalania podatków, lecz w okresie wojny król otrzymywał nadzwyczajne pełnomocnictwa także i w tym zakresie; A.Kersten, J.Maciszewski, *Historia...*, s.100.

⁸⁵ A. Mączak, *Rządzący...*, s.164; A.Kersten, *Historia...*, s.226; ; F.D.Scott, *Sweden...*, s.219; P.D.Lockhart, *Sweden...*, s. 132.

⁸⁶ K.Å.Modéer, *Från dansk till svensk lag [w] Danske og Norske Lov i 300 år*, red.D.Tamm, Kopenhaga 1983, s.323 i n.

⁸⁷ Tamże, s.246; A.Kersten, *Historia...*, s.226-228; od 1682 r. sprawy, które do tej pory wymagały akceptacji *Riksdagu*, jak: nowe prawa, podatki, pobór wojska, polityka zagraniczna, były przez króla przedstawiane tylko Tajnej Komisji; G.Majewska, *Szwecja. Kraj – Ludzie – Rządy w polskiej opinii II połowy XVIII wieku*, Gdańsk 2004, s.238, 244 i 246; A.Floren, S.Dahlgren, J.Lindegren, *Kungar...*, s.119.

W 1687 r. Karol XI powołał do życia Komisję prawną która miała opracować nowy kodeks odpowiadający nowemu ustrojowi absolutystycznemu i jego ideologii prawnej. Miała ona w pierwszej kolejności przeprowadzić rewizję dotychczas obowiązującego prawa i zarazem ujednoczyć system prawny w obrębie całego Królestwa (ze wskazaniem na usunięcie odrębności na terenach Estonii, Inflant oraz posiadłości niemieckich)⁸⁸.

Podjęcie się rewizji prawa było zadaniem trudnym. Po pierwsze proces ten był długi oraz wymagał zaangażowania znacznej liczby osób obeznanych w prawach. Po drugie społeczeństwo szwedzkie traktowało dotychczas obowiązujące w Królestwie prawo jako tekst będący fundamentem funkcjonowania całego społeczeństwa⁸⁹. W skład Komisji weszło 12 powołanych przez króla znawców prawa. Wszyscy oni byli królewskimi urzędnikami oraz zwolennikami monarchii absolutnej (trzech z nich należało do mieszczaństwa) Przyjęto zasadę, że jeśli król zaakceptuje opracowane i przyjęte przez Komisję projekty prawne, mają trafić one, w celu skomentowania, do Rady Królewskiej, sędziów Sądu Apelacyjnego, gubernatorów prowincji oraz sędziów każdej prowincji z osobna. Ostateczny tekst prawny, który zostanie sporządzony przez Komisję, będzie wymagał królewskiego zatwierdzenia, a następnie miał być kierowany do druku oraz wydawany był jako obowiązujące prawo⁹⁰.

Krół niezadowolony z tempa działań Komisji polecił jej członkom w 1696 r. aby przyspieszyli prace na projektem, zajmując się w pierwszej kolejności postanowieniami prawa państwowego, związane z obowiązkami poddanych oraz władzą i osobą monarchy, których formalna treść nie ulegała zasadniczym zmianom od połowy XVI w., chociaż w międzyczasie Szwecja stała się dziedziczną monarchią absolutną. Projekt tej części kodeksu przyjęty przez Komisję rok później nie został ostatecznie zaakceptowany przez króla i nie stał się obowiązującym prawem za jego życia, ze względu na stan zdrowia Karola XI⁹¹.

Wprawdzie monarsze temu nie udało się zrealizować planu wprowadzenia w Szwecji nowego kodeksu prawnego ale niewątpliwie dążył on, analogicznie jak duński król Fryderyk III i Chrystian V, do zrównania wszystkich poddanych wo-

⁸⁸ Prace tej komisji choć przebiegały początkowo bardzo sprawnie, zostały po paru latach wstrzymane na skutek wojen w których uczestniczyła Szwecja pod koniec XVII i na początku XVIII w.; C.Peterson, *Användningen...*, s.379; P.D.Lockhart, *Sweden...*, s. 135; N.Kent, *A Concise History of Sweden*, Cambridge 2008, s.87; E. Hertzberg, *Nordisk retsenklopædi. Retskilderne og stadsretten*, t. 1: *De nordiske Retskilder*, Kopenhaga 1890, s. 145 i n.

⁸⁹ W czasie *riksdagu* roku 1672 moiżni, którzy wielokrotnie dyskutowali, w Radzie oraz w Parlamencie, o problemie rewizji praw, nie wyrazili zainteresowania pomysłem. Grupa ta kontrolowała Sąd Apelacyjny (*Svea hovrätt*) oraz Radę Królestwa, i mogła wedle własnych potrzeb interpretować prawo (w drodze rozpatrywania apelacji od wyroków sądów niższej instancji). W roku 1668 sędzia Sądu Apelacyjnego Per Brahe miał powiedzieć, że: niebezpiecznie jest zmieniać cokolwiek w prawie, które od setek lat pozostaje niezakłócone i jest wskazówką dla mieszkańców Szwecji. Brahe dodał także, że zmiany w prawie zawsze zwiastują niebezpieczeństwo ataku na przywileje szlacheckie. Należy jednak, że największym przeciwnikiem zmian prawnych był stan chłopski; A.F.Upton, *Charles XI...*, s. 236-237.

⁹⁰ Należy zaznaczyć, że w Komisji zasiadali ludzie, którzy pragnęli nie tylko rewizji i poprawienia prawa, ale także jego zmiany, tamże, s. 238

⁹¹ Od marca roku 1697 monarcha był bez przerwy chory, przez co był wykluczony z aktywnego uczestnictwa w życiu politycznym. Karol XI zmarł 5 kwietnia 1697 roku; tamże, s. 247 -250.

bec władcy, szczególnie w zakresie prawa procesowego i prawa karnego⁹². Dopiero, jak wcześniej zostało powiedziane, powołana w 1724 r. Komisja prawna zakończyła prace na nowym szwedzkim kodeksem (1734)⁹³.

Następca Karola XI, jego syn Karol XII, po krótkim okresie regencji kontynuował w pełnej rozciągłości politykę wewnętrzną ojca. Należy jednak pamiętać, że z dwudziestu jeden lat swojego panowania tylko niespełna parę lat spędził on w ojczyźnie. Mimo odległości dzielącej go od Sztokholmu w czasie kolejnych kampanii wojennych, nie wyrzekł się jednoosobowego kierowania, tak wewnętrzną, jak i zagraniczną polityką Szwecji, czyniąc wszystko by ograniczyć znaczenie Rady Królewskiej. W zasadzie od początku wojny północnej wszystkie sprawy stanu były załatwiane przez kancelarię polową. Na jej ciele stał Karl Piper, który zajmował się też w imieniu władcy bieżącą polityką państwa, wspierany przez podległych mu urzędników⁹⁴. Z czasem wprowadzono nie tylko bardziej scentralizowane formy zarządzania ale na wszystkich nałożono bardzo wysokie podatki⁹⁵. W 1713 r. jeszcze w czasie swojego pobytu w Turcji Karol XII wydał rozporządzenie w sprawie gruntownej reorganizacji administracji centralnej państwa. Starano się również pozyskać dodatkowe środki na ciągle rosące koszty przedłużających się działań wojennych, przez coraz bardziej restrykcyjną politykę monetarną⁹⁶.

Absolutyzm utrzymał się jednak tylko do śmierci Karola XII (1718). Po przegranej Szwecji w wojnie północnej i utracie jej mocarstwowej pozycji w rejonie Bałtyku wzmogły się dążenia do ograniczenia uprawnień królewskich. Władza monarsza uległa ograniczeniu i została podzielona między króla, ministrów i *Rigsdag*, którego pozycja uległa wzmocnieniu. Szwecja stała się na pół wieku monarchią konstytucyjną na podstawie, mającego charakter ustawy zasadniczej, kolejnego Aktu o Formie Rządów, uchwalonego w 1719 r. i zmodyfikowanego rok później.

Reasumując, należy zaznaczyć, z całą pewnością, że to nie zmiany jakie nastąpiły w Szwecji po śmierci Karola XII przyjął Piotr Wielki jako jeden z wzorców dla przeprowadzanych przez niego reform ustrojowych w Rosji. Można założyć w moim przekonaniu z dużym prawdopodobieństwem, że inspirowały go natomiast nie tylko reformy przeprowadzone wcześniej przede wszystkim przez Karola XI i jego następcę – jak się często sądzi – ale również te, których dokonali ich poprzednicy. Transformacja systemu politycznego jaka nastąpiła w Szwecji pod koniec XVII w. i na początku XVIII w. poprzedzona była bowiem, poczynając od czasów panowania Gustawa Wazy, kilkoma skutecznymi próbami wprowadzenia silnej monarchii i związanymi z tym reformami ustrojowymi. To już ów założyciel nowej dynastii, wprowadzając stopniowo zasadę dziedziczności tronu, stworzył scentralizowaną administrację, nadzorując osobiście jej funkcjonowanie na wszystkich szczeblach. Uporządkował także finanse

⁹² Tamże, s.378-379.

⁹³ Zob. przypis 30

⁹⁴ Z.Antosik, *Karol XII...*, s.39.

⁹⁵ M.in. wprowadzono pewien rodzaj zeznania podatkowego. Dodatkowym podatkiem objęto większość rzeczy używanych na co dzień (np. peruki).

⁹⁶ Bito również w dużych ilościach tzw. monety kredytowe, jako coś w rodzaju miedzianych banknotów. Nowo powstały urząd ds. kontrybucji wydawał monety w postaci banknotów, a stare monety miedziane wycofywano z obiegu i nadawano im wyższe nominały.

państwa i zmodernizował armię. Często korzystał przy tym z pomocy obcych doradców, zwłaszcza pochodzenia niemieckiego. Wyrazicielem tendencji centralistycznych i wybitnym reformatorem okazał się również kanclerz A. Oxenstierna, który w następnym stuleciu, za panowania Gustawa II Adolfa, dokonał reorganizacji wielu organów centralnych, reformy zarządu lokalnego, czy ustroju sądów. W okresie rządów tego króla rozbudowano również znacznie system podatkowy i unowocześniono system budżetowy oraz zrewolucjonizowano zasady poboru i funkcjonowania armii szwedzkiej, kontynuowane przez jego następców. Porównując charakter i sposoby realizacji reform cara Rosji trudno oprzeć się wrażeniu, że ewentualne zapożyczenia odnosiły się nie tylko do współczesnych Piotrowi rozwiązań szwedzkich ale również, przynajmniej po części, i tych wcześniejszych przekształceń ustrojowych Królestwa, poczynając od rządów Gustawa Wazy, poprzez okres panowania Gustawa II Adolfa, jako że wiele późniejszych działań reformatorskich przeprowadzanych w Szwecji, stanowiło ich kontynuację.

Summary

Andrzej Gaca

Political system and legal reforms in Sweden (XVI-XVIII) as a model for reforms of tsar Peter I

The article is an attempt to find the source of inspiration for system and administration reforms by tsar Peter I. To achieve this, the author analyses the history of the political system and administration of Sweden in the modern times. By comparing the characteristic feature of executing reforms by the tsar of Russia, the author tries to convince us that the possible borrowings referred not only to solutions made by tsar Peter I. It also refers to earlier systematic interchanges in Sweden beginning with Gustavus Vasa and throughout the reign of Gustavus Adolphus II.